

מאבקן של נשות קיבוץ עין חרוד על השתתפותן בשמירה

מאיר חזן

מבוא

מראשית ימיו היה עין חרוד אחד היישובים הבולטים והדומיננטיים בהתיישבות העובדת. שלל מאווייה, תקוותיה, מתחיה ומשבריה האידיאולוגיים, הפוליטיים, החברתיים, התרבותיים, הכלכליים והארגוניים של ההתיישבות העובדת התנקזו אל נקודת יישוב זו בעמק יזרעאל, הלהיטו את חייה ופרנסו מחלוקות אין-ספור בתנועת העבודה מתחילת שנות העשרים עד לשנות החמישים של המאה העשרים. מה שהיה מושהה, מוסווה וכמוס במקומות אחרים, התנהל בקיבוץ עין חרוד ברוב עם ובסערה – חונקת, נפתלת, מטלטלת ומפרה. לאורך כמה עשורים, בעימותים שהתחוללו בו, השכיל עין חרוד לקלוע אל מוקדי המייית הלב של גורמים הרי חשיבות בעיצוב התהליך המהפכני הציוני בארץ ישראל ולשקף אותם במיטבם ובמרעם כאחד.¹ ההתיישבות היהודית בעין חרוד החלה בימי העלייה השלישית. ב-22 בספטמבר 1921 התיישבה ליד מעיין חרוד קבוצה מחברי גדוד העבודה, ובהמשך הקימה את המשק עין חרוד – תל יוסף על פי תכנית 'הקבוצה הגדולה' שהגה שלמה לבקוביץ (לביא). בעקבות פילוג שהתרחש בגדוד העבודה ביוני 1923, הפכה עין חרוד נקודת יישוב עצמאית והחל להתהוות הארגון הארצי 'קיבוץ עין חרוד' שהיה הבסיס להקמת תנועת 'הקיבוץ המאוחד' באוגוסט 1927.² עין חרוד

* מאמר זה נכתב במסגרת מחקר (מס' 134/08), בראשותה של פרופ' אניטה שפירא, שבמימונו תומכת קרן לגסי הריטג' של הקרן הלאומית למדע.

1 על עין חרוד ראו שלמה לביא, כתבים נבחרים, תל אביב תש"ד; אהרן ינאי, תולדות עין חרוד: המעיין, תל אביב 1971; הנ"ל, עין חרוד: פרשת דרכים, תל אביב תשמ"ג; זרבבל גלעד ונריה ציזלינג (עורכים), עין חרוד: פרקי יובל, תל אביב תשל"ג; לובה לויטה, בעין-חרוד לרגלי הגלבוש, 1924-1928, תל אביב תשמ"ג; מוטי זעירא, קרועים אנו: זיקתה של ההתיישבות העובדת בשנות העשרים אל התרבות היהודית, ירושלים תשס"ב, עמ' 75-106; ברוך כנרי, טבנקין בארץ ישראל, רמת אפעל תשס"ג.

2 אניטה שפירא, 'החלום ושברו: התפתחותו הפוליטית של גדוד העבודה ע"ש טרומפלדור, 1920-1927', בדרך, חוברת ג (דצמבר 1968), עמ' 39-51; חיים הדרי (עורך), קיבוץ עין-חרוד: החלטות ותעודות,

מאבקן של נשות קיבוץ עין חרוד על השתתפותן בשמירה

היה ביתו הקיבוצי של יצחק טבנקין, מנהיג תנועת הקיבוץ המאוחד. בה בעת השתייכו לקיבוץ גם דמויות אחרות שניחנו בהשפעה רבה מבחינה רעיונית, ארגונית, כלכלית ופוליטית, כגון: לביא, אהרן ציזלינג, חיים שטורמן, לובה לויטה, ראובן (ויניה) כהן, דוד מלץ וגרשון אוסטרובסקי. בתמונה זו חסרות נשים וחסר תחום הביטחון.

תודעת השליחות הביטחונית, בתור מרכיב מרכזי ומכריע בהוויית הקיום היהודי בארץ ישראל בכלל ובהתיישבות הקיבוצית בפרט, הייתה מהמאפיינים הבולטים והמובהקים של הקיבוץ המאוחד, 'תנועה נושאת ייעוד', כפי שמיצה ציזלינג את אחד מעיקריה, ושל עין חרוד כמשק המרכזי במסגרתה.³ מתח הקיום הביטחוני היה בהם בן-לוויה קבוע שניזון מן התחושה המפעמת בקרבם אשר שטורמן נתן לה את המבע: 'נופלים ההולכים ראשונה'.⁴ חברי עין חרוד ראו את עצמם כאוונגרד מוביל דרך, הנכון בכל רגע לשלם את המחיר במלואו. אין תמה שכמה מן האישים שזכרו קודם לכן, ונמנים עם הנהגת הקיבוץ, השתייכו גם הם למשפחת השכול המתארכת. שני בניו של שלמה לביא, ירובעל והלל, נפלו במלחמת העצמאות. כזה היה גם גורלם של רפי, בנו של דוד מלץ, ושל נמרוד, בנו של לובה לויטה (שנהרג בשלהי 1949), וכן של חיים שטורמן עצמו שנהרג ב-1938, של בנו משה שנהרג במלחמת העצמאות ושל נכדו שנקרא על שמו ונפל במלחמת ההתשה.⁵ ואולם מנקודת היישוב עין חרוד נחסכו במידה רבה סאת הסבל והייסורים הכרוכים באירועים ביטחוניים. להבדיל מקיבוצים אחרים – כמו כפר גלעדי, חולדה, משמר העמק, רמת הכובש, חניתה, יגור, נגבה ודגניה – הילה ביטחונית לא נקשרה בדברי ימיו. אף שהקרבה לספר הארץ-ישראלי והסמיכות ליישובים ערביים היו עובדות קבע בחיי עין חרוד, וכך גם מעורבותם העמוקה של חבריו בפלמ"ח (שהתבטאה גם בחיפוש האלים שערכו הבריטים במקום ב'מבצע אגתה' [השבת השחורה] ב-1946), הרי שבתלאות המאבק בין שני העמים לא נחקק עין חרוד בזיכרון הקולקטיבי כבעל פרק ייחודי משלו. עם זאת בעין חרוד הותנעה מערכה ציבורית רבת ערך וארוכת ימים על עיצוב דמותה של מערכת הביטחון הישראלית, שעיקרה מאבק על מקומן של הנשים במכלול הפעילות הביטחונית ביישוב.

1927-1923, תל אביב תשל"ז; הנרי ניר, הקיבוץ והחברה, 1923-1933, ירושלים תשמ"ד, עמ' 44-128; איל כפכפי, אמת או אמונה: טבנקין מחנך חלוצים, ירושלים תשנ"ב, עמ' 4-12.

3 אהרן ציזלינג, 'לדרכה של עין חרוד', 13.7.1960, עין חרוד וירושלים: דברים, מאמרים, רשימות, ירושלים תשמ"ח, עמ' 57; ברוך כנרי, לשאת את עמם: ההגשמה, השליחות והדימוי העצמי של הקיבוץ המאוחד, תל אביב 1989, עמ' 289-392; אורי ברנר, הקיבוץ המאוחד בהגנה, 1923-1939, תל אביב תש"ם.

4 שטורמן אמר זאת בהספדו על סרג'נט משה רוזנפלד, שוטר יהודי ששירת במשטרה הבריטית ונרצח בידי חבורת שיח' עז א-דין אל-קסאם בהר הגלבוע בנובמבר 1935.

5 גלעד וציזלינג (עורכים), פרקי יובל (לעיל הערה 1), עמ' 504-500. בהקשר הביטחוני ראוי להזכיר גם את יוסף (יוספליה) טבנקין, בנו של יצחק טבנקין, חבר הפלמ"ח שהחליף את יצחק רבין בפיקוד על חטיבת 'הראל' במלחמת העצמאות.

הנחת היסוד של מאמר זה היא כי אי־אפשר להבין כהלכה את מקורות העצמה של עין חרוד ואת כושרו להיות גורם מנהיגותי מובהק בהתוויית דרכה של תנועת העבודה, על הלבטים העמוקים והעימותים המרים שנלוו לא אחת למציאות זו, בלי להתבונן ולנתח את חלקן של החברות בו. ההיבט המגדרי שימש רכיב מהותי במאמצייהן של החברות להשתלב במסגרת החיים השיתופית ולקדם את מעמדן האישי והחברתי בה, לצד החלוציות והערכים השוויוניים שקודשו למעלת ימרה מוצהרת שחינוי להגשימה כאן ועכשיו, והיוו מנקודת מבטן נדבכים מרכזיים במאבקייהן ליטול חלק ממשי בקביעת גורלן הפרטי ובגורל הצלחתן של המפעל הציוני. הנשים היו כמחצית מניין האוכלוסייה בעין חרוד. במפקד שנערך ב־1 במאי 1931, נמצא שהיו בעין חרוד 129 חברים ו־115 חברות. במפקד נוסף שנערך ב־1 באפריל 1936, נמצא שהיו בקיבוץ 191 חברים ו־190 חברות.⁶ בפעולתן בזירה הציבורית המקומית גולם כוח מניע וממריץ לקביעת נורמות התנהגות והתנהלות שהשפעותיהן חרגו הרבה מעבר לחצר עין חרוד ולתחום הגאוגרפי של עמק יזרעאל.

לצורך ביסוסה של הקביעה העקרונית הזו בכונתי לבחון את מאבקן של נשות עין חרוד – ובהן אוה טבנקין, שולמית ז'רנובסקיה וליליה בסביץ⁷ – על זכותן להשתתף בשמירה בתקופת הגל הראשון של המרד הערבי ב־1936, תוך כדי הגברת מעורבותן בעיצוב חיי הציבור ביישובן ובתנועת הקיבוץ המאוחד. הצלחת מאבקן הייתה אמנם הצלחה לשעה, אבל היא הכילה בקרבה פריצת דרך, סמלית בעיקרה, בקורות השאיפה המוצהרת והמודעת לעצמה של נשים יהודיות בתקופת היישוב להשתתפות פעילה בהגנה ובשמירה. הן ראו בכך נדבך מרכזי בתפיסה מקפת, שראתה באישה גורם שווה זכויות בעול ובנטל, אך גם בתגמולים הכרוכים בבנייתו של הבית הלאומי היהודי בארץ ישראל. ראוי לראות את המאבק של נשות עין חרוד כחוליה בשרשרת המאמצים של נשים יהודיות בתקופה של בינוי האומה להשתלב בעיצוב דמותה הלאומית. פרקים קודמים של מאבק זה בתחום הביטחון נרשמו בתביעה לשיתופן של נשים ב'השומר' ובדרישה של נשים, בהנהגתה של רחל ינאית (בן־צבי), להימנות עם המגויסים ל'גדוד

6 קובץ הקבוץ המאוחד, תל אביב תרצ"ב, עמ' 323; הקיבוץ במספרים, יב (יוני 1936), עמ' 7.
7 אוה סטשבסקה (טבנקין) עלתה ארצה עם בן־זוגה יצחק טבנקין באפריל 1912. היא סבלה ממום בלב והרופאים אסרו עליה מאמץ פיזי ממושך. אוה הצטרפה לטבנקין בעקבות הקמת עין חרוד, אף שחפצה להמשיך להתגורר בכנרת, ומיקדה את פעילותה בתחום החינוך המשותף. בני הזוג נפרדו בשנות השלושים. לייליה בסביץ נולדה באוקראינה ב־1903, עלתה ארצה ב־1924 עם בעלה ראובן (ויניה) כהן, לאחר פרק של פעילות מהפכנית למחצה בשורות מפלגת הציונים הסוציאליסטים (צ"ס) בברית המועצות. היא הייתה חברת הגרעין הקשה של נאמני טבנקין בעין חרוד ובקיבוץ המאוחד. ארכיונה האישי ביד טבנקין וספרייה (לו רק הד, תל אביב תשמ"א; במירוץ עם הזמן, תל אביב 1987) הם מקורות רבי ערך ללימוד קורותיה ולבטיה של תנועת הפועלות הארץ־ישראלית, שהיא נמנתה עם הבולטות שבפעילותיה בזירה הציבורית ההתיישבותית וההסתדרותית.

מאבקן של נשות קיבוץ עין חרוד על השתתפותן בשמירה

העברי' במלחמת העולם הראשונה.⁸ פרקים מאוחרים יותר בתקופת טרום המדינה כללו, בין היתר, את התנדבותן של נשים לשרת בצבא הבריטי בימי מלחמת העולם השנייה ובפלמ"ח.⁹ הדיון המחקרי-אקדמי בסוגיות הנוגעות לשירותן הצבאי של נשים בישראל הולך ומסתעף בהתמדה, והדבר ניכר גם בממדים ההיסטוריים והסוציולוגיים הנדונים במסגרתו. למשל, יונית עפרון הבליטה במחקרה על תהליך עיצובה של הדמות הנשית בפלמ"ח את הכוחות המהפכניים והמסורתיים אשר השפעתם המנוגדת תחמה את כושרן של חברותיו לפרוץ את גבולות החלוקה המגדריים.¹⁰ בהקשרים היסטוריים אחרים של השירות הצבאי בפתח המאה העשרים ואחת, בחנה אורנה ששון-לוי בספרה, זהויות במדים, כיצד המפגש בין גבריות למגדר המתרחש בצבא יוצר סדרים וזהויות המשמרים ומקעקעים את תהליכי הריבוד המסורתיים ובד בבד תורם לעיצוב מחדש של הדימוי המקובע לכאורה של נשים וגברים בחברה. לשיטתה, הדרת נשים מתפקידי לחימה מייצרת הבדלים מבניים ותרבותיים המסייעים לשעתוק אי-השוויון בין המינים השורר בחברה הכללית.¹¹ להבדיל מאלה, וכן מהדיון בסוגיות המגוונות הכרוכות בהתגייסותן של נשים לשירות בצבאות שונים במאה העשרים על ממדיה האמנסיפטוריים, הפמיניסטיים והפטריטיים, בעיקר בשנות מלחמת העולם הראשונה והשנייה,¹² ייחודו של הדיון המובא במאמר זה נעוץ בהתמקדותו בתביעת הנשים להשתתף בהגנה על ביתן במוכן הצר ביותר של מונח זה, אין המדובר בהגנה על הבית הפרטי אלא על בית קולקטיבי, סוציאליסטי וחלוצי, שנתפס כנדבך מרכזי באידאולוגיה רעיונית, חברתית ופוליטית מקפת.

מגמה רווחת בחקר המגדר מנתחת מנקודות ראייה שונות את הסיבות שנשים אינן זוכות למעמד ולהכרה שוויוניים לגברים בעת שהן ממלאות תפקידים צבאיים בעודן משמשות כמשורות של צרכים מיליטריסטיים המסייעים בהבניית חברה גברית

8 ראו למשל, מרגלית שילה, אתגר המיגדר: נשים בעליות הראשונות, תל אביב תשס"ז, עמ' 181-192, 275-258. רחל ינאית השתייכה למפלגת פועלי ציון והייתה חברת ועד 'השומר' בשנות מלחמת העולם הראשונה. ב-1918 נישאה ליצחק בן-צבי.

9 ראו למשל, עפרה אלעד, 'כל בחור וטוב לנשק - בחורה, על המשמר!', בתוך: יחיעם ויץ (עורך), פלמ"ח: שתי שיבולים וחרב, תל אביב 2000, עמ' 211-251; ענת גרנית-כהן, "אשה עבריה אל הדגל!" שירותן של נשות היישוב בכוחות הבריטיים במלחמת העולם השנייה: היבטים לאומיים ומגדריים, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשס"ז.

10 יונית עפרון, 'אחיות', לוחמות ואימהות: אתוס ומציאות במבחן בנות דור 1948, עיונים בתקומת ישראל, 10 (2000), עמ' 353-380.

11 אורנה ששון-לוי, זהויות במדים: גבריות ונשיות בצבא הישראלי, ירושלים תשס"ו.

12 ראו למשל, Gerard J. DeGroot & Corinna Peniston-Bird (eds.), *A Soldier and a Woman: Sexual Integration in the Military*, Harlow 2000; Joshua S. Goldstein, *War and Gender: How Gender Shapes the War System and Vice Versa*, Cambridge 2004, (2nd edition); Lucy Noakes, *Women in the British Army: War and the Gentle Sex, 1907-1948*, Abingdon 2006

וכוחנית. הדגש במאמר זה יוענק דווקא לתביעתן החוזרת ונשנית של נשים להשתתף השתתפות פעילה במטלות הביטחוניות. הנשים שאעסוק בהן לא נדחקו לתפקד בתור כוח אדם זמין וזול, שהפסיביות המנחה אותו מאפשרת שליטה עליו וניצולו בהתאם לקודים פטריארכליים. השאיפה לשוויון מגדרי בתחום השמירה לא הייתה עבור נשות עין חרוד, בתקופה שבה דן מאמר זה, בבחינת יעד נכסף. השוויון שאליזו ייחלו לא נתפס בעיניהן כנדבך בכינון אתוס 'האומה במדים'. תקוותיהן הגלויות והכמוסות ליהנות מן הדיבידנדים היוקרתיים הנובעים מכינונו של אתוס זה היו עבורן רק לוויית חן ליעדן המקורי – לחוש שותפות בקידום היעדים הלאומיים של הכלל היישובי בארץ ישראל.¹³ סוג השוויון שחפצו בו היה שוויון משתף, המוכן לשים את מבטחו באישה בתור שותפה פוטנציאלית לשאת בעול הביטחון, כפי שהיא שותפה להיבטים אחרים של החיים הקולקטיביים. המתח בין זכויות לחובות מילא תפקיד מרכזי בשיג ושיח שהתנהל על השמירה בחברה העין-חרודית ב-1936, אבל ההיטלטלות על קרני הדילמה של מימוש הזכויות והחובות לא הפכה מבחינתן לדווקנות מגדרית לשמה. אף כשנדמה היה לשעה כי המאבקים האישיים והכוחניים עלולים לגדוש את הסאה, הן נצמדו ליעדן העיקרי, שבנסיונות העין-חרודיות של אותם הימים פירושו היה הכרה עקרונית בזכות להשתתף בשמירה והגשמה אטית, הדרגתית ומהוססת של הזכות – שלדידן הייתה בה בעת גם חובה – בחיי המעשה.

הזיקה בין הפסיביות בחיי הציבור ובין ההגנה על הבית

בשנות העשרים והשלושים היה תחום העבודה במוקדה של שאלת האישה בהתיישובות העובדת. סוגיית חוסר העבודה לחברה בענפי החקלאות, בעלי החיים והמלאכה, כמו גם העלויות שנכרכו בהכשרת נשים לעבודה במקצועות אלה, הונחו תדיר על סדר יומן של ההתכנסויות הקיבוציות. המחסור בפרנסות יצרניות היה לאחד מסימני התקופה עם פרוץ משבר העלייה הרביעית ב-1926. הפן האחר שלו, שמשמעותו הוחמרה ככל שהתמעטו העבודות הזמינות, היה ההעדפה להקצות את מקומות העבודה הקבועים (ולא עבודות זמניות ומזדמנות) בעיקר לגברים. בד בבד פחת מספר הנשים הנקלטות בקיבוץ והן נדחקו לעבודות מסורתיות כגון מטבח, מכבסה וטיפול בילדים. עבודות אלה הוכתמו בתואר 'בלתי פרודוקטיביות' משום שלא ייצרו הכנסות כספיות ולא ייצגו את עקרונות כיבוש העבודה, הקרקע והשמירה. לכן הן תויגו כפחותות ערך בחברה שקילסה את המושג 'ערך' לנגזרותיו עד למעלת קדושה כמעט.¹⁴ בתופעה עצמה לא היה חדש

13 בהקשרים התאורטיים הנוגעים לסוגיות הללו ראו למשל, Cynthia Enloe, *Does Khaki Become You? The Militarization of Women's Lives*, London 1988; Joyce Robbins & Uri Ben-Eliezer, "New Roles" or "New Times"? Gender Inequality and Militarism in Israel's "Nation-in-Arm's", *Social Politics*, 7, 3 (2000), pp. 309-342

14 ראו למשל, 'מדברי החברות בפגישת הפועלות של משקי העמק בעין טבעון [כפר יחזקאל]',

מאבקן של נשות קיבוץ עין חרוד על השתתפותן בשמירה

בקורות האישה היהודייה הארץ-ישראלית, והיא נגלתה שוב ושוב בשלל נסיבות עוד בימי העלייה השנייה. התרעומת כלפיה והניסיונות להתמודד עמה הלכו וגברו במקביל לתהליכי הגידול וההתרחבות של היישוב, עד כי הפכו לאחד הקווים המייצגים את אורחותיו בתקופת המנדט הבריטי.¹⁵

קורטוב מתחושת חוסר הנחת, ששררה בקרב חברים ב'קיבוץ עין חרוד', מפני הקדשת תשומת לב ייחודית לסוגיית האישה במכלול הנושאים העומדים על סדר היום בחברה השיתופית המתהווה, אפשר למצוא במאמר הראשון שפורסם בכתב העת התנועתי **מבפנים** ועסק בעניין האישה כעומד בפני עצמו. המאמר, שעניינו הוא עבודת החברות, נחתם במילים הבאות: 'תבאנה הצעירות בקבוץ – לא בהתאוננויות על חוסר עבודה בקבוץ, אלא – בדרישות ממשיות ובהצעות קונקרטיות על פעולות משקיות שונות, ועל אפשרויות של פעולות הכשרה מסודרות. תתמסרנה לזה ותרד שאלת החברה בקבוץ מהסדר'.¹⁶ מילת המפתח היא כמובן 'תרד'. בוטאה בה לא רק תקווה עמומה להסדרת בעיה בת פתרון – לכאורה, נחוץ להוסיף – בחיים הקיבוציים. גרעינה היה בצפייה גלויה ששאלות שנחשבו רבות משקל מזו הן שיעמדו במוקד היחסים החברתיים, ועניין האישה, המועלה מדי פעם עקב אזלת ידן וקוצר רוחן של החברות, יוסר כליל מהעין הציבורית ויידחק לקרן זוית, כי שם מקומו.¹⁷

מעמדן הציבורי של הנשים במוסדות הבכירים של הקיבוץ היה רעוע עוד משחר ימיו. בספטמבר 1926 קראה בסביץ לעקור מן השורש את המסורת ההולכת ומתגבשת בתנועת העבודה הרוחשת חוסר אמון בנוגע לכושרה של האישה להיות פעילה בזירה הציבורית.¹⁸ היא תבעה שלקראת הבחירות לוועידת ה'הסתדרות' ולוועידת 'אחדות העבודה' ייקבעו מכסות מחייבות לבחירת אחוז מסוים של חברות מקרב צירי שתי הוועידות.¹⁹ בסביץ העלתה את הנושא על סדר היום של מועצת 'קיבוץ עין חרוד' שהתכנסה באוקטובר. היא ידעה כנראה שכעת אין סיכוי להצעתה, ברם ציינה כי במשך הזמן לא יהיה מנוס מכך,

14-15.4.1928, דבר, 3.6.1928; אספת חברות עין חרוד בענייני עבודה, 13.11.1932, ארכיון יד טבנקין (להלן: א"ט), 15-28/23/2.

15 דפנה יורעאלי, 'תנועת הפועלות בארץ-ישראל מראשיתה עד 1927', קתדרה, 32 (תמוז תשמ"ד), עמ' 113-118; דבורה ברנשטיין, **אשה בארץ-ישראל: השאיפה לשוויון בתקופת היישוב**, תל אביב תשמ"ז, עמ' 24, 68-69.

16 משה, 'עבודה לחברות', **מבפנים**, טז (י"ב באלול תרפ"ה, 1.9.1925), עמ' 319-320.

17 הייתה זיקה הדוקה בין גישה זו לבין התפיסה שאינה רואה בעין חפצה את יצירת מועצת הפועלות במסגרת הסתדרות העובדים, ראו יורעאלי, 'תנועת הפועלות' (לעיל הערה 15), עמ' 132, 139.

18 מבחינות רבות נכון לראות את המאבק בתוך המערכת הקיבוצית כאילו היה המשך ישיר למאבק על ייצוג ועיצוב סדר היום שניהלו חברות הסתדרות עם ייסודה ב-1920, ושהוביל להקמת מועצת הפועלות כמסגרת אחות להסתדרות העובדים. על המאבק ב-1920 ראו ברנשטיין, **אשה** (לעיל הערה 15), עמ' 57-58; בת-שבע מרגלית-שטרן, **גאולה בכבלים: תנועת הפועלות הארץ-ישראלית 1920-1939**, ירושלים תשס"ו, עמ' 68-75.

19 ליליה [בסביץ], 'שאלה בזמנה', **קונטרס**, ז' בתשרי תרפ"ז (15.9.1926).

שכן 'אחרת [החברה] תמיד תעמוד בצד'.²⁰ כנגדה יצאה בת-שבע חייקין, עמיתתה זה מקרוב בפעילות המהפכנית-חתרנית במסגרת מפלגת הציונים הסוציאליסטים (צ"ס) בברית המועצות, שביום כינוס המועצה התפרסם בקונטרס (ביטאון אחדות העבודה) מאמרה הפוסל על הסף את שיטת המכסה. היא גרסה שבמקום שריון 'חיצוני' על פי הנחיה מגבוה, על הנשים 'להתגבר על הפסיביות ועל הביישנות המופרזת' ולהיחלץ ביזמתן מעמדת החולשה שלהן.²¹ עד כמה הייתה חייקין קשובה למציאות זמנה וערה למשמעויות ולהשלכות המציאות המגדרית במחנה הפועלים, יעידו הנתונים המספריים: בקרב 123 חברי הוועידה החמישית של אחדות העבודה שהתכנסה בנובמבר 1926, נמנו 8 נשים, ומקרב 66 הצירים הנשואים, 63 היו גברים ו-3 נשים.²² אף כי תביעתה של בסביץ נדחתה, היא נבחרה במועצה הנזכרת להימנות עם שלושת חברי המזכירות המצומצמת של 'קייבוץ עין חרוד'. חוץ ממעלותיה האישיות, הרי שבחירתה שנתיים לאחר עלייתה ארצה הייתה עדות להכרה חלקית שהגברת מעורבות החברה בחיים החברתיים והמשקיים מחייבת גם את שילובן של נשים במוסדות הציבור. בסביץ שבה ונבחרה לאחת משלושת חברי המזכירות המצומצמת הראשונה של הקייבוץ המאוחד עם ייסודו (לצד טבנקין ואברהם תרשיש) באוגוסט 1927. בשנת 1929 בסביץ וחייקין היו שתי הנשים היחידות במזכירות הרחבה שנבחרה לתנועה, עם 12 גברים.²³ במאמר שכתבה בעת כהונתה הצביעה בסביץ על מה שיתברר שהם שני הרכיבים העיקריים במאבקן של נשות עין חרוד להשתתפות בשמירה ב-1936: הגברת 'האקטיביות של החברות והעמדתן ברשות עצמן' וגיבוש שותפות בין החברות באמצעות פגישות שילובו בהן סוגיות 'הנוגעות למצבה של החברה'.²⁴ בכך שורטט בבלי דעת המסד העקרוני שעתידי להנחות את פעילותן של נשות עין חרוד עם פרוץ המרד הערבי.

- 20 פרוטוקול מועצת קייבוץ רחבה רביעית, 8-11.10.1926, ארכיון הקייבוץ המאוחד (להלן אק"מ), 1-3/1/5.
- 21 בת-שבע [חייקין], 'אם אין אני לי...', קונטרס, ל' בתשרי תרפ"ז (8.10.1926). בת-שבע חייקין הייתה חברת קייבוץ יגור ופעילה מרכזית במוסדות הקייבוץ המאוחד וההסתדרות. בשנות הארבעים אף הייתה חברה במפקדה הארצית של ה'הגנה'.
- 22 'ממפקד הצירים בוועידה החמישית', שם, ו' בכסלו תרפ"ז (12.11.1926). בשולי הדברים: 121 מהצירים היו אשכנזים ושניים היו ספרדים, אבל זהו עניין לדיון אחר. לימים לא שכחה בסביץ להזכיר בזיכרונותיה כי בוועידה הרביעית של מפלגת צ"ס בלנינגרד בינואר 1924 השתתפו שלושים צירים וצירה אחת – בת-שבע חייקין, ראו בסביץ, במירוץ (לעיל הערה 7), עמ' 28.
- 23 הדרי, קייבוץ עין חרוד (לעיל הערה 2), עמ' 96; הנ"ל (עורך), הקייבוץ המאוחד: החלטות ותעודות, 1939-1927, תל אביב תשמ"א, עמ' 28, 69; בסביץ, במירוץ (לעיל הערה 7), עמ' 44. במזכירות המצומצמת שנבחרה ב-1929 ומנתה חמישה חברים לא היו נשים.
- 24 ליליה [בסביץ], 'לשאלת החברה בקבוץ', מבפנים, י' בשבט תרפ"ז (13.1.1927). בסביץ לא הייתה יחידה בגישה. ראו למשל, ר"מ, 'למצב החברה בקבוצה', שם, 5.3.1930; פניה [ארצי], 'החברה בבדידותה', שם, 5.5.1930.

מאבקן של נשות קיבוץ עין חרוד על השתתפותן בשמירה

בתקנות היסוד של 'קיבוץ עין חרוד' שנקבעו בספטמבר 1923 נכתב כי 'הקיבוץ דואג לכשרון ויכולת ההתעמלות [הגנה] עצמית של כל החברים והחברות'. מהנוסח המעודכן של תקנות אלה, שהתקבל במועצה הרחבה השנייה של 'קיבוץ עין חרוד' בספטמבר 1924, נמחקה המילה 'חברות', והיא הוחזרה לתקנות שאושרו במוסד זה במאי 1925. ראוי להדגיש כי המקום היחיד בתקנות שבו נזכרה ההבחנה המגדרית היה בעניין ההגנה.²⁵ לא ידוע אם הצירוף וההשמטה של ההתייחסות לאישה בנושא ההגנה העצמית נבעו ממחלוקת בניסוח הסעיף שהוכרעה פעם לזכות מצדדי מעורבות נשים בענייני הגנה ופעם נגדם, או שמא מקור השוני היה לכאורה מטעמי סמנטיקה ניסוחית (שהרי החברות נחשבו גם הן ל'חברים' בקיבוץ), וב-1924 נועד להעלים את הדעה שיכולה להיות הבדלה כלשהי מבחינת הזכויות והחובות בקיבוץ בין גברים לנשים. מה שברור הוא כי חוץ מהגדרת נושא ההגנה העצמית כאחד מיסודות החיים ב'קיבוץ עין חרוד', שהפך לקיבוץ המאוחד, ומהתנודה באשר לניסוח חלותו על הנשים החברות בו, לא מילא נושא זה תפקיד של ממש בחיי עין חרוד עד מאורעות 1929.²⁶

תקריות הדמים, שהתחוללו ברחבי הארץ בשבוע האחרון של אוגוסט 1929 (מאורעות תרפ"ט), הביאו בצורה מוחשית את העימות הלאומי בין הערבים ליהודים גם אל פתחו של עין חרוד. האירועים שפרצו תחילה באזור ירושלים, על רקע הוויכוח בנוגע לתפילה בכותל המערבי, התפשטו למחרת אל רחבי הארץ ומצאו את יישובי הספר בעמק יזרעאל מופתעים.²⁷ כמי שחוו ברובם את העימות הזו רק מפי השמועה, וככת קול הנשורת בקורות הדור בימי העלייה השנייה ובתקריות 1920 ו-1921 (בשעה שחלקם חיו בארץ וחלקם עדיין היו בחו"ל), היה זה מבחינתם של חברי עין חרוד אירוע מכונן בהווייתם כקולקטיב. מידע על תנועת שבט בדואי, המונה כאלף איש, אל עבר עמק חרוד ב-24 באוגוסט גרם לגיוס כללי של חברי הקיבוץ לנוכח מה שהתפרש בעיניהם בעת ההתרחשות כאיום קיומי-פיזי כפשוטו. באותה שעה הם היו נתונים בתהליכי מעבר מהמיקום המקורי של המשק סמוך למעיין חרוד למרגלות הגלבע אל נקודת הקבע השוכנת מרחק קילומטרים ספורים משם, על גבעה הסמוכה לכפר הערבי קומי. על פי הצעתו של שטורמן, שהיה הדמות הביטחונית הבכירה בעין חרוד, ב-24 באוגוסט הועברו כמאה נפשות (60 ילדים, תינוקות וילדי גן ואתם אימהות מיניקות, מטפלות והורים)

25 ברנר, בהגנה (לעיל הערה 3), עמ' 9, 15, הערות 5-6. הבחנה זו אף טושטשה בהצעת התקנון של הקיבוץ המאוחד, שניסחו לויטה ואוסטרובסקי באפריל 1927, ובה נאמר: 'הקיבוץ דואג לכשרון ויכולת ההגנה של כל פרט בתוכו'. בסופו של דבר הסעיף שדן בענייני הגנה לא נכלל בתקנות שפורסמו. למחלוקת על הסיבות החורגות מעניינו של מאמר זה, ראו ברנר, שם, עמ' 17-18; לויטה, בעין חרוד (לעיל הערה 1), עמ' 250-251; הדרי, הקיבוץ המאוחד (לעיל הערה 23), עמ' 21.

26 ברנר, שם, עמ' 9-12.

27 יהודה סלוצקי, ספר תולדות ההגנה, תל אביב תש"ך, כרך ב, חלק ראשון, עמ' 384-387. צדו המערבי של העמק ננטש עקב התקפת הערבים על קיבוץ משמר העמק (שהיה בראשית ימיו).

לגבעת קומי ושוכנו ברפת, שפונתה למטרה זו, ובבנייני בטון שטרם הושלמו.²⁸ הנשים לא שותפו בהחלטה שנגעה ישירות לגורל האישי שלהן ושל ילדיהן. את הרגשתה לנוכח מניעת זכותה הבסיסית להיות שותפה בהכרעה שנראתה כהרת עולם, חלקה חברת המשק, יהודית איידלמן, עם חבריה: 'כשאת שואלת על המצב, עונה לך החבר תשובה מרגיעה כאשר היה עונה לבתו הקטנה. כי הרי בנו, בחברות, יש לנהוג זהירות, לחוס על בריאותנו, על עצבינו, כדי שנדע לשלוט ברוחנו'.²⁹ ליצירת התחושה בקרב הנשים כי הן יצור משולל רצון ודעה משלו, שאינו מוכשר לגונן על עצמו ואין טעם להיוועץ בו בעת שמרחפת סכנה על ראשו,³⁰ נוספה תרעומת קשה של כמה אימהות, שכן באותה עת השתוללה במקום מחלת השעלת ומשמעות שיכונם יחדיו של ילדים בריאים וחולים הייתה שהבריאים עלולים להידבק במחלה. כעבור ימים אחדים חלפה הסכנה והילדים על מלוויהם שבו למשכנם המקורי. במבט לאחור על אירועי אותם הזמנים כתב לביא: 'עמדנו בנסיון אחר, שאינו מעיד, אמנם, על גבורת מלחמה, אבל לעמוד בו קשה יותר מאשר לעמוד בקרב. בנסיון זה עמדו בעיקר חברותינו והילדים'.³¹ גבורת מלחמה כאמור לא הייתה פרק בתולדות עין חרוד, אבל חיבוטי ההתמודדות עם מוראות המלחמה היו גם היו.

טבנקין ראה במאורעות תרפ"ט גילוי של הערכתו משכבר כי המפגש הלאומי היהודי-ערבי על אדמת ארץ ישראל אחת דינו להיות מוכרע בכוח. עם סיום המאורעות הוא תקף בחריפות את היחס כלפי האישה בעין חרוד. בדחיקת האישה ממעמד של שותפות מלאה למעמד של פסיביות ראה 'עלבון החברה, וביזיון של אי-חברות בינינו'. טבנקין גרס כי זהו דפוס התנהלות החותר תחת קיומו של הקיבוץ המאוחד ועלול להרסו. לא פחות מנקודת מבטו הייתה בכך פגיעה קשה בערך ה'כלליות', שהיה מן היסודות האידאולוגיים המרכזיים שביקש להנחיל לתנועתו, ושמיצויו בשאיפה לכלול בקרבה כל אדם הנכון להצטרף לשורותיה והמביע נאמנות לערכיה ולהגשמת שליחותה ומשימותיה. בתוך מסגרת שכזו אין מקום להבדלה בין הגבר לאישה, שכן ה'גבריות' וההיבדלות בין המינים

28 שלמה לביא, מגילתי בעין-חרוד: רעיונות, זכרונות ומעשים, תל אביב תש"ז, עמ' 275-278; כנרי, טבנקין (לעיל הערה 1), עמ' 288.

29 יהודית איידלמן, 'בימי אב תרפ"ט', בתוך: גלעד וציזלינג, פרקי יובל (לעיל הערה 1), עמ' 110-111. המאמר חובר בשעתו עבור 'עיתון חי', אירוע חברתי-תרבותי פנימי בעין חרוד, שבמסגרתו היו החברים מתכנסים בחדר האוכל, מקריאים מפרי כתיבתם ושומעים מידע על המתרחש בענפי המשק ובמוסדותיו. חלק מהחומרים שהוקראו נתלו לאחר מכן על לוח המודעות של המשק.

30 אנקדוטה המלמדת על תחושת תלות זו הובאה לימים בזיכרונותיה של הרפתנית טובה שופמן. היא סיפרה כיצד באחד הימים שקדמו למאורעות תרפ"ט לא הגיע השומר מהקיבוץ ששכן ליד מעיין חרוד אל גבעת קומי, שלשם כבר הועברה הרפת. במקום נשארו ארבע חברות, שכן שאר החברים הלכו לנשף שהתקיים בקיבוץ למטה: 'לאות מחאה על קלות דעתם של החברים, שעזבונו לבדנו בלי לחכות לבוא השומר, הכרזנו שביתת רעב לשני ימים', טובה שופמן, 'העבודה ברפת בשנים הראשונות', בתוך: גלעד וציזלינג, שם, עמ' 101-102.

31 לביא, מגילתי (לעיל הערה 28), עמ' 277.

מאבקן של נשות קיבוץ עין חרוד על השתתפותן בשמירה

בהתאם לתכונותיהם הפיזיות והמסורתיות אינן רכיבים מהותיים אלא שוליים 'לעירות היחיד, כל יחיד' להיחלץ במסירות למען השגת יעדי הכלל. מכאן נבעה גם פסיקתו של טבנקין כי 'הפחד, ההיסטריה, החולשה הגופנית והנפשית מצויים בין כולנו, – וכך גם האומץ, הגבורה והכוח – ואין הצדקה להבדל המינים בשורות הגנה'. כמי שההתיישבות העובדת הייתה עבורו המפתח לפענוח הדילמות שנתקלת בהן הצינות, הוא ראה במתרחש בה את הסמן ונייר הלקמוס להגדרת דרכה של תנועת העבודה בתחום ההגנה. טבנקין הסיק כי מרכיב מהותי בלקחי כישלון היערכותה של ה'הגנה' בימי המאורעות הוא שינוי מעמדה של האישה בחיי הביטחון של היישוב וכורח שילובה במערכת המיליציונית שעליה מושתתת עצמתו, וזאת במגמה להפיק את המרב והמיטב מכוח האדם העומד לרשות היישוב ולהבליט את ממד שותפות הגורל המקיף בקרב את כלל האוכלוסייה היהודית.³²

הטלטה הרגשית העזה, שחוללו מאורעות תרפ"ט בעין חרוד, הכשירה את הקרקע להצלחת המהלך של בסביץ להבטחת מכסת ייצוג מינימלית לנשים. ב-21 באוגוסט 1930, באספה של חברות עין חרוד, תבעה בסביץ שהקיבוץ יהיה החלוץ שיוביל את יישומו של הצעד הזה, כפי שהיה חלוץ בתחומי חיים אחרים בארץ ישראל. אגב זאת הצליפה בסביץ אמת ידועה היטב, שהנשים האקטיביות בקיבוץ התייסרו בה לעתים מזומנות: 'לא רק החברה הנבחרת, כי אם הבוחרת גם מתייחסת באי-אמון ליכולתה של החברה'. למען לא ישגו בהבנת כוונותיה הוסיפה: 'אין לנו שאיפות סופרו'סטיות להשוות את הבחורה לבחור. אנו מתכוונים להשתתפות החברה כמו שהיא, שהיא תכניס לחיים הציבוריים מה שביכולתה'. בקודים הפנימיים השגורים במקום ביקשה בסביץ להתנער מהחשד שמא היא מתיימרת למנף את מאבקה ולאתגר את יחסי הכוחות הפנימיים השוררים בקרב מקבלי ההחלטות בעין חרוד ובקיבוץ המאוחד. בה בעת היא תקפה את המסורת שהתקבעה בשתי המסגרות הללו – לבחור למוסדות חברה אחת או שתיים לצד מספר גדול של חברים – וקבעה: 'זהו בעצם נומרוס קלאוזוס'. באספה הכללית של עין חרוד כעבור ימים אחדים, ברוב של 19 נגד 9, אושרה הצעתה כי הנשים יהיו באופן קבוע שליש מחברות מועצת הקיבוץ.³³ בחלוף חודש התקבלה ביזמתן של בסביץ ויוכבד בת-רחל החלטה דומה במועצת הקיבוץ המאוחד, ולקיבוצי התנועה הוצע לאמצה במוסדותיהם הפנימיים. קו ישר חיבר בין השקפת טבנקין כי נפקדותה של האישה משורות המגינים היא בגדר איום על קיום הקיבוץ המאוחד לבין אימוץ עקרון השליש. הדבר לווה בקביעה כי 'השתתפותה המעטה של החברה בחיים הציבוריים והחברתיים של הקיבוץ המאוחד [היא] אחד הליקויים המפריעים להתפתחותה השלמה

32 גוזל יצחק [יצחק טבנקין], 'בתנועה: לשאלות הגנתנו', מבפנים, 10.12.1929 (ההדגשה במקור); ברנר, בהגנה (לעיל הערה 3), עמ' 28; כנרי, טבנקין (לעיל הערה 1), עמ' 289-290; אניטה שפירא, חרב היונה, תל אביב תשנ"ב, עמ' 178.

33 פרוטוקול אספת חברות, 21.8.1930, ארכיון קיבוץ עין חרוד מאוחד, תיק 4.7.3; פרוטוקול האספה הכללית של קיבוץ עין חרוד, 26.8.1930, שם, תיק אספות כלליות.

וההרמונית של חברתנו'.³⁴ לרגע קצר נראה היה כי נפל דבר בחיים החברתיים והפוליטיים ביישוב ומתחולל בו חידוש מהותי בתחום השוויון והשיתוף בין המינים. באוגוסט 1935, לרגל ציון שש שנים למאורעות 1929, פורסמו בדבר הפועלת, ביטאון מועצת הפועלות שליד הסתדרות העובדים, קטע ממאמרו של טבנקין וכן מאמרה של איידלמן.³⁵ הפרסום בימים שלווים מבחינה ביטחונית לא נועד לחשל את ההכרה בחשיבות מעורבותה של האישה בענייני ביטחון או כדי להמריץ נשים להצטרף ל'הגנה'. מטרתו הייתה לשמש נדבך חינוכי ברקימת מסכת מהפכנותה של תנועת הפועלות בחיים היישוביים, לצד פועלה בתחומי הכלכלה, החברה והתרבות.³⁶ יותר משהיה דבר הפועלת במה של האישה ועבודה, הוא היה במה מגויסת ומגייסת של החברה הנרתמת לשאת בעול מצוות תנועת העבודה.³⁷ כזה היה גם תפקידה של ההחלטה שהתקבלה במועצת הפועלות להתחיל לציין את יום הפועלת הבין-לאומי ב-1935. במוקד החגיגות ב-5-6 באפריל עמדה 'המלחמה' נגד הפשיזם בגרמניה, שאליה נספחה 'המלחמה' נגד 'הפאשיזם היהודי' – קרי הרביזיוניזם, המאיים להחריב את הישגיה של תנועת העבודה. בלהט הרטוריקה, שניזונה מהשלטון הדיקטטורי באוסטריה ומספיחי רצח חיים ארלוזורוב, היטשטשו ההבחנות בין מאבק פוליטי סוער לבין איום קיומי.³⁸ שני הכלים הארגוניים, החינוכיים והרעיוניים הללו חושלו בימי העלייה החמישית לנוכח השאיפה ליצור כלים חדשים להפצת מסריה של מועצת הפועלות על רקע העלייה הגואה. אף שהם התפתחו בכיוונים שאינם ממוקדים כל כולם ביצירת פרהסיה פמיניסטית בדלנית, ובכך נפגמה ועומעמה מידת הרדיקליות של פועלן בהקשריו המגדריים, הרי שבה בעת חוזק והורחב באמצעותם המסד למעורבות נשים בעניינים החורגים מתחומי הדאגה להמצאת פרנסה לאישה וטופחה הלגיטימציה להשתתפותן בתור גורם מאורגן ומתסיס גם בעניינים הנוגעים לכלל. היבטים אלה עתידים להיות גורמים קריטיים ב-1936 במניעת החנקתו באָבו של מאבק נשות עין חרוד אל תחומי הצרים של אירוע מקומי המוגבל בחשיבותו ובערכו. התקופה השלווה יחסית מבחינה ביטחונית, שהפרידה בין מאורעות 1929 לתקריות הדמים שפרצו באפריל 1936, הסיטה לקרן זוית את הימרה

34 פרוטוקול מועצת הקיבוץ המאוחד בגבעת השלושה, 22-25.9.1930, ארכיון יד טבנקין (להלן אי"ט), אק"מ, 2-1/1/8. על הניסיון הכושל לכרסם בתקפותו של עיקרון זה ראו בסביץ, במירויץ (לעיל הערה 7), עמ' 95-96. יוכבד בת-רחל עלתה ארצה בימי העלייה השלישית. בעלה היה אברהם תרשיש, ממזכירי הקיבוץ המאוחד. היא נמנתה עם הגרעין הקשה של חבורת נאמני יצחק טבנקין בעין חרוד ובקיבוץ המאוחד, ומילאה תפקידים ציבוריים שונים בתנועה ובהסתדרות.

35 'לזכר ימי אב תרפ"ט: החברה', דבר הפועלת, 25.8.1935.

36 ראו בהקשר זה, רחל כצנלסון, 'בתנועת הפועלות בארץ', שם, 26.6.1934.

37 מרגלית-שטרן, גאולה בכבלים (לעיל הערה 18), עמ' 164-167. על דבר הפועלת ראו גם תמר שכטר, 'רחל כצנלסון שזר: ביוגרפיה של מהפכנות תרבותית', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן תשס"ד, עמ' 255-333.

38 מועצת הפועלות, 'ליום הפועלת הבין-לאומי', דבר הפועלת, 31.3.1935.

מאבקן של נשות קיבוץ עין חרוד על השתתפותן בשמירה

להעניק לנשים הכשרה ביטחונית. הקיבוץ המאוחד, שאוכלוסייתו מנתה 5,386 נפש במרס 1936, והייתה מחצית מאוכלוסיית התנועה הקיבוצית, השקיע באותם שנים את מרב אונו במאמצי הקליטה של העלייה החמישית. עין חרוד, שטיפח את גישת 'הקיבוץ הגדול והגדל', נשא בנטל החברתי שנכרך בהרחבת השורות. אחד מביטוייה היה ששליש מחברי הקיבוץ המאוחד גרו באותה שעה באוהלים או חסרו לגמרי דירה קבועה.³⁹ על מנת להבין את המציאות החברתית שהתלקח בה הוויכוח בעין חרוד על השתתפות האישה בשמירה ב-1936, נכון להביא בחשבון שניים מהקווים הבולטים שאפיינו את אורחות התנהלותם של החיים הציבוריים במקום: תחושת הבחירות ויצר הווכחנות. קווים אלה שורטטו בידן האמונה של בת-רחל ושל בסביץ ב-1935, כלומר ערב הפולמוס שהוא מענייננו כאן, אם כי בהקשרים שאינם נוגעים לו. הם מסייעים להבין הלכי רוח שבדרך כלל חומקים מן התיעוד, אך משקפים ותוחמים את גבולות הדיון המסוים ואת משמעויותיו בהווה הקיבוצית. עיון בעימות המתחולל במערכת חיים זו מחייב להביא בחשבון שמדובר בזירה חברתית המקיפה מגוון רחב של היבטים ונגזרות ששורשיהם אינם נעוצים בסוגיה הנדונה. על ממד הבחירות רשמה ביומנה בת-רחל:

חשבנו פעם על מזיגה ושיתוף הנכסים הרוחניים בינינו. זה היה הרעיון של קיבוץ לא סלקטיבי: להעלות את החברים שהחיים לא העניקו להם אפשרויות של השכלה והתפתחות חברתית. האם מגשימים אנו עקרון זה? – או שיש המתנשאים, החושבים את עצמם ל'בחירים' ל'אתה בחרתנו'? האם כל המרירות והאיבה בגילוייה השונים אצל מספר חברים די גדול בעין חרוד לא נובע מאותו המקור של הרגשת נחיתות כלפי הנבחרים תמיד, שהם נמצאים בכל העניינים: בקיבוץ [במוסדות הקיבוץ המאוחד], במשק, בחברה, במפלגה, בהסתדרות ובמוסדות הישוב, והם 'מלח האדמה'?⁴⁰

תיאורה של בת-רחל מלמד כי במקביל ליישום רעיון 'הקיבוץ הגדול' הלך והשתרש בעין חרוד דפוס שלפיו האחריות על תחומי חיים שונים הפכה מעין נחלה פרטית של חברים מסוימים, שחשו כי רק ברשותם נתונה מידת הסמכות וההבנה הנדרשת לניהולם. כזה היה גם גורלו של תחום הביטחון בקיבוץ, כפי שניווכח בהמשך. לכך הצטרף יצר הווכחנות, פרי המתחים הפנימיים שנסבו על סוגיות אידאולוגיות רמות עולם כמו גם על עיצוב אורחות היום-יום, ודחקו את עין חרוד שלוש פעמים אל סף הפילוג ומעבר לו בעשורים הראשונים לקיומו. אחת מן הסוגיות הללו, שהסעירו את חיי עין חרוד בשנות השלושים, הייתה שאלת בית הספר המשותף עם קיבוץ תל יוסף השכן. בהקשר זה העירה בסביץ

39 יהודה רוניצ'נקו, 'סיכומי החקירה בקיבוצים', צרור מכתבים, 10.6.1936, עמ' 12-14. ראו למשל, הוויכוח על 'השלישי' [דייר נוסף בחדרם של בני זוג] החורג מתחומי דיונונו כאן, בסביץ, במירון (לעיל הערה 7), עמ' 98-103.

40 יוכבד בת-רחל, בנתיב שהלכתי: פרקי חיים ומוקדי פעילות, תל אביב תשמ"א, עמ' 136, רישום ביומן, 15.3.1935.

במכתב פרטי: 'בעין חרוד שמח. ענין בית הספר המשותף. לא השתתפתי בכל האסיפות אבל אומרים שישנה כבר הרגשה בהן, כמו בזמנים ההם [הכוונה לפילוג ב-1923] בעין חרוד. כל כך קשה! על מה מוציאים את המרץ והכוח הציבורי! לו עין חרוד השקיעה אותו המרץ, שהיא משקיעה בויכוחים – ובזאת היא מצטיינת – לפעולות חיוביות – הרי היינו עושים גדולות. הן זה נורא!'.⁴¹ מכאן שהמציאות החברתית אשר שררה בעין חרוד תשמש בדיונו כאחד המפתחות לפענוח נפתולי המחלוקת שהשתלחה בקיבוץ כשהחלו להתברר משמעויות התמורה במציאות הארץ-ישראלית שמחולל המרד הערבי.

מרד בתקופת המרד

בתקריות דמים שפרצו ביפו ב-1919-20 באפריל 1936 נהרגו 16 יהודים ועשרות רבות נפצעו. המשטרה הבריטית, שניסתה לרסן את התוקפים הערבים, הרגה שישה מהם. הידיעה על מה שאירע ביפו נפוצה במהירות, הערבים הכריזו על שביתה כללית וקראו למרד שחותמו ניכר עד מהרה בכל רחבי הארץ. בתוך ימים ספורים היה עמק יזרעאל לאחד ממוקדי התבערה הבולטים במאבק בין שני הלאומים. ב-22 באפריל הוצתו השדות הראשונים באזור עין חרוד והמחזה חזר ונשנה בשבועות הבאים. עשן מיתמר משדות קמה ומגרנות העולים באש, עדרים הרומסים גידולים, כלים ומבנים חקלאיים המושחתים באישון ליל, מטעי פרדס כרותים ועצי יער גדועים – כל אלה היו לתופעה רווחת.⁴² ההשחתה המכוונת של הרכוש החקלאי, שבעטייה נפגעו מאות דונמים של שדות מעובדים ונעקרו עשרות אלפי עצי פרי ויער, הפכה אמצעי לחימה נגד ההתיישבות העובדת, שגם בעיניים ערביות נראתה מובהקת בגילויי שאיפותיה המדיניות של הציונות בארץ ישראל. משה ביילינסון הפגין את מיטב כישורו הרטורי בהסברת ייסורי המתיישבים: 'האם לשם כך קם כאן דור עברי עובד – כדי שיעלה קנין זה – כלום קנין הוא זה? נשמתנו היא זאת! – באש?'⁴³ דרכי ההתמודדות עם התקפות הערבים היו שנויות במחלוקת בקרב המופקדים על הביטחון. בשעה שאליהו גולומב, האישיות המרכזית בהגנה' באותם הימים, סבר שצריך לסייר בשדות ולגונן על הרכוש, גרסו שני בכירי ההגנה בעין חרוד, שטורמן וציזלינג (בגיבוי של משה שרתוק [שרת], ראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית), כי צעד זה עלול להתנגש בפעילותם של כוחות הביטחון הבריטיים ונזקו יהיה רב מתועלתו.⁴⁴ קריאתו הנרגשת

41 ליליה בסביץ אל בתיה ברנר, 7.12.1935, אי"ט, 15-28/7/3.

42 ראו על כך שלל ידיעות בעמוד הראשון של דבר, 23-28.4.1936; ש' ליפסקי, 'בימי פורענות בארץ', צרור מכתבים, 5.5.1936, עמ' 2-4. לסיכום הנזקים שנגרמו ליישובי גוש חרוד בשבועות הראשונים של אירועי הדמים ראו 'דרישות גוש חרוד', דבר, 13.5.1936.

43 מ"ד [מערכת דבר, משה ביילינסון], 'דבר היום', שם, 5.5.1936 (ההדגשה שלי).

44 פרוטוקול הוועד הפועל של ההסתדרות, 11.5.1936, ארכיון העבודה; סלוצקי, ספר תולדות ההגנה (לעיל הערה 27), תל אביב תשל"ג, כרך ב, חלק שני, עמ' 677-679.

מאבקן של נשות קיבוץ עין חרוד על השתתפותן בשמירה

של שלמה לביא: 'שמרו על שדותיכם', שהובעה מעל דפי דבר ב־12 במאי, העידה על עצמת הסערה שאחזה בחברי עין חרוד לנוכח ההידרדרות הפתאומית בתחושת הביטחון הקיומי: 'מעודי לא הייתי גיבור, מעודי לא סיפרתי על מעשי גבורה [...] אבל זכות אחת ישנה, והיא ישנה לכולנו – זכות השמירה על כבודנו ועל רכושנו. זכות שהיא חובה קדושה לנו וחובת קיום לנו. נעמוד על הזכות הזאת ונקיים אותה כל אחד בגופו'.⁴⁵

התסיסה שגברה בהדרגה ברחבי ההתיישבות העובדת לנוכח מה שהצטייר כהפקרת ביטחונם האישי ורכושם המשקי של חבריה לתקיפות המורדים הערבים, הייתה הגורם שהאיץ את התארגנותן של הנשים להשתתף בשמירה. הטחת האשמות כלפי הבריטים, כי הם מגלים נרפות ואזלת יד בהרתעת המתנכלים, הייתה נחלת הכלל היהודי, ומכאן נגזרה הקריאה 'לצאת מהגדר' ולהתחיל להשתתף באבטחת נכסיו של היישוב.⁴⁶ לכך נוספו, מבחינתן של הנשים, הרצון לא להידחק לשוליים החברתיים, בעת שאיום מתדפק על סף ביתן, ובעיקר השאיפה להשתתף במאמץ להדברת אווירת האימה והמועקה שהחלה להשתרר בעין חרוד וביישובים הסמוכים לו, עד שהייתה למעין שגרה ערב-ערב ברדת החשכה.⁴⁷ המועקה ניכרה אפילו בלבושן של הנשים, שלעת ערב המירו את הבגדים הקיציים הבהירים בתלבושת כהה. רבות מהן הרגישו, כפי שניסח ביילינסון, כי נשמתן היא הנספגת באש הלהבות לילה אחר לילה. עבורן לא הייתה זו בגדר רטוריקה ריקה ומתלהמת לצורכי גיוס וזעקה לשמם, אלא ביטוי אותנטי למועקה שהשתלטה על הווייתן. הקול הציבורי הפומבי הראשון שקרא לנשות עין חרוד להשמיע ברבים את המתרחש בקרבן היה קולה של עורכת דבר הפועלת, רחל כצנלסון-שזר. היא תבעה מעל דפי יומן הקיבוץ: 'כל כך משונה ברגע זה לכתוב על כתיבה, אולם יש לי הרגשה, כי צריך לבוא הדברות למצב. עליכן – לכתוב ולהכתיב'.⁴⁸ הייתה זו סנונית ראשונה, ששיבצה בעלון העורכת שלו בסביץ, שבישרה את אותות הסופה הקרבה בחיי הקיבוץ בימים הבאים. 'ישנם כנראה רגעים בחיי אדם', כתבה בסביץ, 'המכריחים אותו לחשוב על כל חייו: כך התייצבה עכשיו בפני החברות השאלה הנוקבת – האם זה מקומנו בארץ שניתן לנו בשעה זו? ואם לא – אם שותפות היינו בבנין – שותפות נהיה גם בהגנה

45 שלמה לביא, 'שמרו על שדותיכם', דבר, 12.5.1936 (ההדגשות שלי).

46 ראו למשל, מ"ד [מערכת דבר], 'דבר היום', שם, 28.4.1936, 5.5.1936; כותרת ראשית, שם, 18.8.1936.

47 ראו למשל, י"ב [יוכבד בת-רחל], 'האמנם גורל?', מבפנים, יוני 1936, עמ' 70-71. עמליה, נערה בת 15, היטיבה לתאר את תחושת הפחד שאפפה את בני המקום: 'ערב ערב וחרדתו [...] מי יודע מה מתרחש עתה שם למטה, לרגלי הגלבווע. אולי הניפו זה עתה אותם אנשי המדבר את גרון ההשחתה על העצים הרכים, אולי נשחתו ונגדעו כבר מספר עצים שם למטה. ואתה רואה בדמיוןך שטח רחב של מאות עצים גדועים שדמם עודנו רוטט [...] הכל הלך לאבדון... אבד... כה תוהות עיניך באפלה ודמיונות וחזיונות עולים כפעם בפעם לפניך. יש אשר דמיוןך יטעך והנך רואה דבר מה זע שם בין עצי הפרדס. [...] רעד עובר את גופך... קר... עמליה, 'אבד...', יומן משק עין חרוד, 29.5.1936, ארכיון קיבוץ עין חרוד מאוחז.

48 'מכתב מרחל כצנלסון', יומן משק עין חרוד, 18.5.1936, שם (ההדגשה במקור).

עליו.⁴⁹ ה'רגעים' שעליהם רימזה בסביץ הגיעו לפרקם בשלהי חודש מאי, עת לארסנל ההתנכלויות של הערבים הצטרפו יריות שנשמעו יומם וליל בקרבת עין חרוד וסימניהן ניכרו לעתים גם במבני המשק. עקב החמרת המצב הוחלט בעין חרוד כי 40-45 חברים ישובצו באופן שוטף לתפקידי שמירה בשדות, במטעים ובשטח המשק. על אף ההאמרה התלולה בצורכי הקצאת כוח האדם לתפקידי שמירה, שתבעה היערכות ארגונית מקפת שכללה גם ביטול חופשות לחברים, מהדיונים התוכפים בענייני ביטחון בעין חרוד נפקדה אפשרות הכללתן של נשים בשמירה והן הופקדו על הגשת עזרה ראשונה בלבד.⁵⁰

התרעומת בקרב נשות עין חרוד על אי-צירופן למערך ההגנתי של קיבוץ צברה תאוצה לאט-לאט. עוד כלקח ממאורעות תרפ"ט קיבלו כמה מחברות המשק הכשרה בתפעול כלי נשק, אך לא היה לה המשך. עם ראשית ההתערערות ביציבות הביטחון באזור קודם לפרוץ המרד הערבי,⁵¹ שבו ותבעו הנשים כי לחפצות בכך תוענק ההדרכה הנחוצה למלא תפקידי שמירה ביישוב. תביעה זו הושבה ריקם בתואנות שונות של ועדת השמירה, שהסתפקה במתן הכשרה חלקית למקצתן. החברות שזכו להכשרה כינסו פורום מצומצם של חברות בשלהי מאי כדי לדון בדרכי צירופן לשמירה. בתום הפגישה נבחרה ועדה של חמש חברות, שהוסמכה לנהל משא ומתן עם ועדת השמירה כדי להסדיר את הנושא. ועדת השמירה סירבה להיפגש עם ועדת החברות וזה הרקע לכינוסה של אספת חברות בעין חרוד ב-4 ביוני, שבה השתתפו למעלה משישים נשים. על סדר יומו של הכינוס הועמדה הסוגיה: 'החברה וענייני הביטחון'. האספה הייתה בהשתתפותם של חברי ועדת השמירה – גברים כולם, בראשותו של ישראל בן-אליהו, שהיה גם מפקד ה'הגנה' בגוש חרוד (אזור עמק יזרעאל המזרחי).⁵²

במפגשים הללו הביעה אוה טבנקין, רעייתו בנפרד של יצחק טבנקין, את פליאתה מדוע שום אישה לא דיברה בשתי האספות הכלליות שנערכו בשבועות האחרונים והוקדשו למצב הביטחון בעין חרוד ולדרכי השמירה על היישוב. לתהייתה – 'האומנם הננו אילמות?' – צירפה את חשבונה ההיסטורי עם עין חרוד מימי מאורעות 1929, עת 'כלאו אותנו ברפת, ב"מחנה ריכוז" וגם עכשיו קבעו לרוב החברות "מחנות ריכוז" בצורות אחרות'. את השלכות הנחיות ועדת השמירה, שגם הפעם הורתה לחברות לתפוס מחסה בבנייני הבטון ולהשגיח שהילדים ישכבו על הרצפה מתחת למיטה, וכן את חייה השיתופיים של עין חרוד היא תיארה בלי כחל וסרק:

49 מכתב ליליה בסביץ לרחל כצנלסון, 1936 (ללא תאריך מדויק), אי"ט, 15-28/8/2 (ההדגשות במקור).
למכתב שפורסם לאחר עדכוני העריכה, ראו ל' [ליליה בסביץ], 'מתוך אגרות ופנקסים: במצור', דבר הפועלת, 12.7.1936.

50 ראו יומן משק עין חרוד, 26.5.1936, 31.5.1936, ארכיון קיבוץ עין חרוד מאוחד.

51 האות המבשר היה הריגת השוטר היהודי משה רוזנפלד במהלך מרדף אחרי אנשי חבורת עז א-דין אל-קסאם, שנחשדו בביצוע סדרת מעשי רצח של יהודים, בהר הגלבוע בנובמבר 1935.

52 'אמש באספת החברות', יומן משק עין חרוד, 5.6.1936, ארכיון קיבוץ עין חרוד מאוחד.

מאבקן של נשות קיבוץ עין חרוד על השתתפותן בשמירה

מפעפעת בי הרגשה קשה, כאילו במרוצת הזמן הפכנו בקיבוץ לשתי חברות – גברים ונשים, יותר נכון: לחברה 'גברית נקייה', כי מצדנו אינה קיימת אותה ההתלכדות וסגירת הגבולות בפני החבר, שהחברה נפגשת בה מצד החברים. יש הרגשה שנדחקנו מדרך המלך של התנועה חזרה, לא ל'בית המשפחה' שנחבר בינתיים, אלא לסימטה אפלה, ל'פינת האשה'.⁵³

על מנת לשנות מציאות זו, החליטה אספת החברות על שורת החלטות שהתקבלו פה אחד: החברות צריכות להשתתף בשמירה; צריך להתחיל מיד בהכנת כל החברות לתפקיד זה; חברות חייבות להשתתף בוועדת השמירה; הסמכת ועדת החברות שנבחרה לטיפול בהוצאה לפועל של ההחלטות הללו. השאלה כיצד יתבצע הדבר הייתה נתונה במחלוקת, 41 חברות העדיפו ליוזם ישיבה של ועדת השמירה עם ועדת החברות לשם הוצאת ההחלטות אל הפועל, ואילו 21 חברות צידדו בהעברת הדיון ישירות להכרעת האספה הכללית.⁵⁴ הדבר מלמד על מידת הזהירות והאחריות שניהלו בה את מאבקן, ומורה על רתיעתן מפגיעה בסמכות הגורמים המקצועיים הנבחרים, כל עוד הדבר לא חותר כליל תחת השגת יעדיהן. בשעה שמאבקן של הנשים הלך וצבר תאוצה, אירעה ההתרחשות הביטחונית החמורה ביותר באזור עד אז. ב-10 ביוני תקפו עשרות ערבים את קיבוץ תל יוסף. עם היריות הראשונות אצו הגברים לעמדותיהם, ואילו הנשים נשכבו תחילה עם הילדים על הרצפה. בהישמע האות המוסכם של צלצול הפעמון ברחבי המשק, בעת ששכך לרגע הירי, נחפזו הנשים אל המוסדות המוגנים של הילדים.⁵⁵ בעקבות אירוע זה נערכו עבודות ביצורים בעין חרוד ב-13 ביוני. רוב המשתתפים בעבודות היו החברות. ציון עובדה זו בעלון המשק לא נעשה בהיסח הדעת, אלא היה עוד שלב בהכשרת דעת הקהל המקומית לחיוניות ההסתמכות בענייני ביטחון גם על הנשים.⁵⁶ ב-17 ביוני התקיים כינוס מיוחד נוסף של חברות עין חרוד, על רקע הבירורים עם ועדת השמירה שהסתיימו בהסכמה חלקית בלבד. בנסיבות אלה הוחלט להביא את תביעות החברות לפני האספה הכללית. כמו כן נבחרה שושנה פינקלשטיין למועמדת להצטרף לוועדת השמירה ונבחרו עוד מועמדות להצטרף למועצת שמירה שתוקם כגוף ביניים בין הוועדה לאספה ותופקד על הנחיית פעילי ועדת השמירה.⁵⁷

53 'שילובי דברים: מדברי חברות בשורה של אסיפות בעין חרוד, שהיו מוקדשות לביורר שאלת שיתופה של החברה בהגנה', מבפנים, יוני 1936, עמ' 80-81.

54 'אמש באספת החברות, יומן משק עין חרוד, 5.6.1936, ארכיון קיבוץ עין חרוד מאוחד. ידיעה על דיוני אספת החברות נכללה גם ב'ידיעות מזכירות הקיבוץ המאוחד', 16.6.1936, מס' 10, אי"ט, אק"מ, 2-5/1/1. ייתכן שהייתה זו עדות לכוונת גורמים בהנהגת הקיבוץ המאוחד להעניק תהודה למאבק זה, באמצעות הפצת דבר קיומו ברחבי התנועה.

55 'הד הלילה', יומן משק עין חרוד, 11.6.1936, ארכיון קיבוץ עין חרוד מאוחד; 'ידיעות מזכירות הקיבוץ המאוחד', 12.6.1936, מס' 9, אי"ט, אק"מ, 2-5/1/1.

56 'הגיוס לעבודות ביצור וסידור המחנה', יומן משק עין חרוד, 14.6.1936, ארכיון קיבוץ עין חרוד מאוחד.

57 'אמש באספת החברות', שם, 18.6.1936.

האספה הכללית של משק עין חרוד התכנסה למחרת ב-19 ביוני כדי לדון בשמירת החברות. בעת שעמדה האספה להיפתח נשמעו יריות מכיוון קיבוץ בית אלפא, והאספה התפזרה עד לשבוע הבא. בינתיים הוחלט על הכשרת שלוש נשים שילמדו להגיש עזרה ראשונה בעת הצורך, אך מבחינת החברות לא היה די בכך.⁵⁸ ב-26 ביוני, שעות אחדות לפני כינוסה של האספה הכללית שעמדה לדון ולהכריע בנושא השתתפות הנשים בשמירה, פורסמו בעלון היומי של משק עין חרוד שתי תוספות: 'רגעים', שכתבה פינקלשטיין, ו'מכתב-חבר' מאת מרדכי חדש מקבוצת כנרת. במכתבו של חדש, שנשלח לציוזלינג, מנהלה המשקי של עין חרוד, הוענק השם להתרחשות ההיסטורית הנדונה במאמר זה: 'מרד החברות בעין חרוד'. בניגוד למרד הערבי, שאותו נהגה הנהגת הקיבוץ המאוחד להכניס בין מירכאות כדי להורות כי המדובר בתופעה המתחזה להתקוממות עממית המיועדת לשרת את צורכי ההמונים הערבים,⁵⁹ מרד החברות נהנה מרוח גבית אוהדת של ההנהגה. תמיכה זו לא היה בה די כדי לזעזע הרגלים ומסורות בדבר מקומה של האישה בשעת הקרב. נוסף על כך נדרשה התקוממות מוסרית רווית ביטויים נואשים של הנשים, מתוך נכונות לפסוע אל מעבר לסף המתבקש בסערת מחלוקת ציבורית. אחת ממנהיגות המאבק, פינקלשטיין, העניקה לכך ביטוי מרגש ומכמיר לב:

עם היריה הראשונה קם חברי על רגליו מוכן לצאת לשמירה. לפני צאתו אמר: 'אל תצאי מהחדר. כשתגברנה היריות – שכבי על הרצפה'. יצא. מהחוץ שמעתי את צעדי, מהירים ובטוחים. כך הולך אדם נכון למות בעד החיים. ואני? נשארתי בחדר. חוסר אוניס ובדידות. אותה הבדידות אשר אדם מרגיש רק לפני המוות – לבדו מול היקום. נותק הקשר למקום, לצבור, אשר ברגע מכריע פלט אותי מתוכו. במשך רגעים סוכמה הדרך של שנים. שנות מלחמה על חברה חדשה, על אשה-חבר בה – נתערער היסוד. יסוד, אשר עליו ורק עליו בנויים חיי חברה בקבוץ. ילדתי, אשר הייתה בחדר, החלה לבכות. והיה בבכי זה תביעה ומשפט כאחד. לא יכולתי להישאר בחדר. רצתי למקום בו שומרים החברים. 'מה לך כאן? סתם לסכן את החיים? ללא כל צורך? את גם מפריעה'. התגברו היריות. זמזמו הכדורים. עמדתי מולם נכונה, נכונות אדם, אשר חייו אבדו את ערכם.⁶⁰

נכונות נואשת זו של פינקלשטיין וחברותיה לדעה הייתה הכוח המניע שדחף נשים בעין חרוד להיחלץ מכבלי הרגלי ההתנהגות וההתנהלות, שבחברה קיבוצית נהוג היה לעטות עליהם קדושה, ולהתגייס לניפוץ תקרת הזכוכית שכפו עליהן דפוסי החיים שהשתגרו במקום. הדוברת הראשונה באספה הכללית, שנפתחה לאחר ארוחת הערב החגיגית של

58 שם, 21.6.1936, 23.6.1936.

59 ראו למשל, יצחק טבנקין, 'להגברת עצמאותנו', מבפנים, יוני 1936, עמ' 4-5; א"ת [אברהם תרשיש], 'בימי נסיון', שם, עמ' 16-17. לתופעת המירכאות ראו שפירא, חרב היונה (לעיל הערה 32), עמ' 313, 308.

60 חברה [שושנה פינקלשטיין], 'רגעים', יומן משק עין חרוד, 26.6.1936, ארכיון קיבוץ עין חרוד מאוחד.

מאבקן של נשות קיבוץ עין חרוד על השתתפותן בשמירה

ליל שבת, הייתה אוה טבנקין. מבחינה ציבורית היא נטלה על עצמה את עול ההתייצבות בחזית המאבק. לכתובתם האנונימית של חברי ועדת השמירה והמזדהים עמה בקיבוץ, שסברו כי אישה שומרת הוא דבר לא מקובל, הטיחה רטורית: 'שומר יהודי זה דבר מקובל? פועל יהודי זה דבר מקובל? סטודנט יהודי זה דבר מקובל?'. בדבריה התכתבה אוה טבנקין בעיקר עם אורח החיים המוקנה בהיסח הדעת לילדים, לדור העתיד האמור להמשיך את המפעל החלוצי, וסיפרה כי בצאתה מהבית שאלה ילדיה 'הבאמת תלכי לשמירה?' והוסיפו בדאגה מהולה בחשד 'לירות תדענה אבל לרוץ – איך ירוצו [הנשים לעמדות]?' נגד הקוזקים בחו"ל, הזכירה, וכך גם בשורות המאבק הסוציאליסטי ברוסיה, צעדו הנשים עם הגברים כתף אל כתף, אך כעת מוענק לילדיהם מופת אחר בענייני הגנה ובחיי שיתוף, אף אם בחברת הילדים עובדים בני שני המינים יחדיו וגם הבנים לומדים לתפור. בחלוקת הנערים המצטרפים אל מחנה הבוגרים למגינים ולמוגנות 'יש לא מעט מהאירוניה', ציינה, שכן לא אחת הנער המגן הוא חלש ואילו הנערה היא חזקה ואמיצה ממנו. ציזלינג, הדמות הבכירה בניהול משק עין חרוד וחבר ועדת השמירה, חלק על עמדת הוועדה, אך גרס שהאספה אינה צריכה להחליט בנושא אלא המועצה, שהיא גוף מצומצם ומקצועי יותר. השאלה לדידו הייתה כיצד ליצור תחושה בקרב קהל החברות שאף הן נמנות עם שורות המגינים, גם אם אין הדבר כרוך באחיזה בנשק. הוא הבהיר כי סוגיית ההצטרפות לשמירה נוגעת באופן מעשי לחברות ספורות וגם אז רק במקומות שבהם 'אין עודף סכנה', וברור שלא מדובר בשליחתן לשמירה בשדה או בעמדות המצויות בחלקי המשק הפונים לעבר הכפר הערבי קומי. בת-רחל התריסה לעומתו כי 'אינני יודעת איפה יש סכנה גדולה יותר, בעמדה או בזחילה עם ילדים לבית בטון'.⁶¹ 'מעולם', העידה לימים בסביץ, 'לא דיברו החברות בלשון כה תקיפה כאשר הן דיברו באספות הללו'.⁶²

באספה שהייתה למחרת קבע יצחק טבנקין את הטון, כשתבע לחדול מהעברת הדיון מגוף אחד למשנהו ולא לדחות עוד את קבלת ההחלטה בנושא. במזגו את תמונת המצב המקומית בתמונת המצב הארצית העריך כי 'ההגנה היא גורל הארץ לעוד עשרות שנים', ולחימה ב'כנופיות שבסביבה' מחייבת הכנסת עוד ועוד חברים אל שורות המגינים. מכאן המסקנה המתבקשת, לשם קיום יחידות התקפיות 'נודדות' ייאלצו להקצות נשים לשמירה בעמדות, וזה לא עניין של 'הצבעה' כזו או אחרת, אלא כורח קיומי. 'בתל חי אבדו חברות ואין אנו יודעים אם סטטוס של תל חי לא יחזור להרבה נקודות'. באכזבה העיר כי חברות שומרות היא תופעה מקובלת ביגור ובכנרת, ותמה מדוע עין חרוד אינו עומד בעניין זה 'בשורה הראשונה'. כשניגשו החברים להצביע, ולאחר שכבר נתקבלה ההחלטה הראשונה להטיל על ועדת השמירה לשאת את החברות בשמירה, נקטעה האספה בשל יריות שפילחו את הלילה.⁶³

61 פרוטוקול אספת חברים בעין חרוד, 26.6.1936, שם.

62 ליליה בסביץ, 'מאבק החברות על שיתוף בשמירה', דבר הפועלת, מאי 1956.

63 פרוטוקול אספת חברים בעין חרוד, 27.6.1936, ארכיון קיבוץ עין חרוד מאוחד; 'באספה הכללית', יומן משק עין חרוד, 28.6.1936, שם.

באספה ב-1 ביולי נחתם שלב הדיונים העקרוניים בסוגיית שיתוף החברה בשמירה בעין חרוד. נבחרה מועצת שמירה המורכבת מחברי המזכירות, חברי ועדת השמירה ועוד 15 חברים, ובהן 5 נשים (בלה פנינית, חנה בלוך, שולמית ז'רנובסקיה, אוה טבנקין וחנה ארסט), ושושנה פינקלשטיין צורפה לוועדת השמירה.⁶⁴ תופעה בולטת שחזרה על עצמה בכל מסכת הדיונים הללו הייתה שתיקתם של בן-אליהו ושטרמן, שתי הדמויות הביטחוניות הבכירות בחייו של עין חרוד. הם נמנעו מלהביע את דעתם בעניין שמירת הנשים בפורומים מתועדים. כעבור חודשים אחדים ציין בן-אליהו, בדווחו לאספה על פעילות ועדת השמירה, כי 'אחד הדברים שאנו זקוקים לו בעבודתנו הוא האמון הגמור. אחרת אין כל אפשרות של עבודה'.⁶⁵ בכך רימזו לאחד המפתחות ההכרחיים בעיניהם של המופקדים על ענייני הביטחון בעין חרוד כדי למלא את מלאכתם – שבעניינים הדורשים הבנה עמוקה, הכשרה רבת שנים וזהירות מוקפדת בנקיטת מהלכים רגישים שרב בהם הנסתר על הגלוי בניהול היחסים עם השכנים הערבים בסביבה, ראוי שרק יחידים יהיו שותפי סוד ושיישאר להם מרחב פעולה לקבלת החלטות שאין לחלוק אותן עם הציבור. בהקשר אחר לכאורה (דיון על ענייני חברה, ארגון ותרבות במועצת הקיבוץ המאוחד באוקטובר), העירה בסביץ במרירות על אותה תופעה עצמה: 'הציבור מתחיל להביט אל אדם זה כשומר נכסיו, הציבוריים אמנם, כאילו הם רכוש פרטי'.⁶⁶ להערכת מומחי הביטחון בעין חרוד, שיתוף הנשים בשמירה, הכשרת החפצות בכך והרחבת מעגל הפעילים בתחום גרמו להסחת דעתם אל עניינים שנחשבו צדדיים וטפלים בעיניהם לעת הזאת. לשיטתם הדבר העמיד בסכנה את כושרם לתפקד כהלכה, עלול היה לגזול משאבים יקרים של זמן ואנרגיה והפריע להם להתרכז במילוי המשימה המוטלת עליהם.⁶⁷

ב-4 ביולי יצאו שתי החברות הראשונות לשמור, מרים קלנר ושולמית ז'רנובסקיה. שבועיים קודם לכן העידה ז'רנובסקיה שלא הצליחה להרים את ידה בהצבעה באספת הקיבוץ על טקטיקת השמירה, משום שקול מצפונה לחש לה כי אין לה 'רשות להצביע בשאלת חיים כה מכריעה' אם אינה משתתפת בשמירה.⁶⁸ קלנר וז'רנובסקיה היו רק 2 נשים, מתוך 45 השומרים. בסביץ הצרה על שמעטות הן הנשים 'המסוגלות לעמוד שכם אל שכם עם החברים בשמירה', אך 'עדיין ובכל זאת – הן סמל וביטוי, ולכן יש

64 פרוטוקול אספת חברים בעין חרוד, שם, 1.7.1936; 'החלטות האספה הכללית', יומן משק עין חרוד, 3.7.1936, שם.

65 שם, 15.9.1936.

66 פרוטוקול המועצה הי"א של הקיבוץ המאוחד, יגור, 7.10.1936-2, עין חרוד 1937, עמ' 69.

67 פרוטוקול אספת חברים בעין חרוד, 21.11.1936, ארכיון קיבוץ עין חרוד מאוחד.

68 'שילובי דברים' (לעיל הערה 53), מבפנים, יוני 1936, עמ' 83. הסוגיה הטקטית נגעה לשאלה אם להישאר בתחומי הקיבוץ או לצאת ולהגן גם בשדות, על הסכנות האורבות ועל הקשיים הפיזיים הכרוכים בשמירה. בעניין זה ראו זאב דורסיני, מגדות הדינפר לעין חרוד, תל אביב תשל"ד, עמ' 149-152.

מאבקן של נשות קיבוץ עין חרוד על השתתפותן בשמירה

בהשתתפות זו של בודדות נקודת מפנה לגבי יתר החברות.⁶⁹ משמע השומרות היחידות מסמלות ומבטאות את התמורה המתחוללת לנגד עיניהן במצבה ובמעמדה של האישה בקיבוץ, שכן בכך נפרצו מחסומי הכניסה אל מוקדי הפעולה של התקופה והופגנה רבים השתלבותן הממשית – להבדיל מהכרזות נאות על שוויון זכויות – בהתמודדות עם האירוע המרכזי באותה שעה, קרי העמידה בפני המרד הערבי.

כעבור שלושה ימים הודיע עלון עין חרוד על החלטת המזכירות הרחבה של הקיבוץ המאוחד לקיים ב-13 ביולי כינוס מיוחד של נציגי הקיבוצים בתנועה שידון בשאלות העבודה לחברות. החלטה זו התקבלה על פי הצעתו של טבנקין בישיבה שהתקיימה ב-24 ביוני, בעיצומה של המחלוקת בעין חרוד בנושא השתתפות נשים בשמירה. למען הסר ספק הקפידו להבהיר בעלון כי הכינוס המתוכנן יעסוק גם בהשתתפות החברה בחיים הציבוריים ובהגנה, לאחר שבסביבן כשלה בניסיונה לצרף סעיף בנושא זה לסדר היום המוצהר של הכינוס.⁷⁰ בכך נוצר החיבור הארגוני והרעיוני בין מאבקן ארוך השנים והסיזיפי של החברות לשיפור מעמדן בענייני העבודה בקיבוץ לבין הנעשה בתחום השמירה. התסיסה והלהט שעוררה המחלוקת על זכות ההשתתפות בשמירה הטעינו באנרגיה מחודשת את הוויכוח משכבר הימים בנוגע למעורבותן של נשים בקביעת גורלן המקצועי והחברתי בחיים השיתופיים, וזימנו מבחינתן הזדמנות לחולל תפנית מהותית במתרחש בתחום זה בקיבוץ.

ב'כינוס לשאלות עבודת הַחֲבֵרָה', שהתקיים בקיבוץ גבעת השלושה ב-13 ביולי, השתתפו 36 חברות מ-21 יישובים בתנועת הקיבוץ המאוחד. חמש מהן היו מעין חרוד, שממנו נשלח המספר הגדול ביותר של נציגות. הייתה זו עוד עדות לערות הקיימת בו בנושא זה. בדיוני הכינוס הציגה בת-רחל את עניין השתתפות הנשים בשמירה כזכות המבוססת על עקרון השותפות ההדדית שצריכה להיות בין גברים לנשים בכל תחומי החיים. זכות זו נשללה מהן והמאבק הציבורי המתנהל כעת מיועד למחות על ההתכחשות כלפיה. נגדה טענה שרה בלומנקרנץ מתל יוסף כי אין מדובר בזכות אלא בחובה, שאת תחושתה הכרח להקנות לכל אישה בקיבוץ. הצטרפה אליה יהודית שמחוני, אף היא מתל יוסף, שתיארה כיצד בקיבוצה הגיע המצב לידי כך שחברה מפחדת להיכנס לחדר אם לא נכנס חבר לפניה, והוסיפה: 'חדלנו לרסן את כל האינסטינקטים שלנו... ידענו פעם ללכת יחד עם החבר ועתה הגענו לידי מצב איום כל כך. יש להטיל חובת ההגנה על כל חברה ולא רק ליחידות. יש לי ילד בן שש, אביו שומר. הוא אמר לי: "ראיתי אצל איש

69 ליליה [בסביבן], 'החברה וההגנה', דבר הפועלת, 12.7.1936 (ההדגשה שלי).

70 מזכירי התנועה, אברהם שחטר וכהן, השיבו לה 'שידברו על זאת בטח, אבל לא נחוץ להעמיד סעיף, שלא יבלע את העיקר [דיון על בעיית העבודה לנשים]', ליליה בסביבן אל יוכבד בת-רחל, 1936 (ללא תאריך מדויק), אי"ט, אק"מ, 15-28/8/3; 'דיעות מזכירות הקיבוץ המאוחד', 29.6.1936, מס' 11, אק"מ, 2-5/1/1; 'כינוס בשאלות העבודה לחברות', יומן משק עין חרוד, 7.7.1936, ארכיון קיבוץ עין חרוד מאוחד.

אחד רובה שלא הייתה יכולה לשאת אותו, באשר גם אני לא הייתי יכול לשאת".⁷¹ בתום הכינוס הוקמה לראשונה בקיבוץ המאוחד מחלקה במסגרת מזכירות התנועה שמתפקידה היה לטפל בענייני החברה. לוועדה נבחרו בסביץ, בלומנקרנץ וברכה רכטמן. בהחלטות הכינוס נקבע בסוגיית השתתפות החברה בהגנה, כי מוטל 'על מזכירות הקיבוץ לדרוש מאת הפלוגות [ישובי הקיבוץ המאוחד ומסגרותיו בעיר] להגשים למעשה את הזכות ואת החובה השווה לחברה כלחבר בהגנה'.⁷²

שבועיים לאחר מכן סוכמו הישגי מאבקן של נשות עין חרוד באספת חברות שהתקיימה ב-26 ביולי. הטרוניה העיקרית שהועלתה בכינוס הייתה אטיות שילובן של הנשים בשמירה והתור המתארך הנוצר בשל כך. במכתב שפורסם בעלון הקיבוץ בעקבות הכינוס, ציינה פינקלשטיין כי היא מודעת לתחושות העלבון המבעבעות בקרב מי שנדחקו אל ירכתי התור בשמירה, ולמחשבות הנלוות לכך: 'מדוע באמת פסלו אותי, מדוע אינני ראויה לתפקיד השמירה, בזמן שכל ישותי דורשת את זה'. חזית המאבק על השתתפות בשמירה הוסטה לעת עתה מוועדת השמירה הגברית אל אילוצי סידור העבודה ולהכשרה שדרוש להעניק למועמדות הפוטנציאליות להשתתף במעמסת השמירה. פינקלשטיין הבהירה כי 'יודעים אנו שהחברה יודעת להיות אחראית, אך במספר כה גדול של חברות בוחרים ושוקלים את כושר הפעולה של כל אחת ולא יפלא הדבר אם גם טועים'. כדרכם של החיים הקיבוציים, היא העירה, 'כל פעולה מלווה תמיד בביקורת', אבל לא בכך העיקר שהרי 'הלא נסכים כולנו שבזמן האחרון התחוללה מהפכה בקרבנו'.⁷³ התחושה כי בזכות המאבק על השמירה זועזעו סדרי עולם שהשתגרו בחיים הקיבוציים בנוגע למעמדן של הנשים הייתה לפי שעה לנחלת הכלל בעין חרוד. פניית הכריזה כי 'על החברות לדעת שכל הישג שלנו בשטח זה [השמירה] קשור במערכת החברתית'. משמע, השלכות הצלחת תביעתן להשתתף בשמירה עתידות בהכרח להקרין הד חיובי על המתרחש בזירות אחרות שבהן חשו כי קופחו עד כה. פינקלשטיין העניקה לגישה האמורה ביטוי חד, ברוח ההשקפה האידאולוגית הרווחת בקיבוץ המאוחד מקדמת דנא: 'זכויות בכלל, כידוע, אינן ניתנות, לא לעם ולא למעמד. זכויות נכבשות. במידת נכונותנו הפנימית ויכולתנו המעשית תלויים הישגנו. ושתיהן – הנכונות והיכולת – ישנן לחברות'.⁷⁴ תחושת ההצלחה שפיעמה בקרב חברות עין חרוד העלימה כמעט כליל תחושות אחרות של פחד ושל סכנה, שהן בנות לוואי קבועות לפעילות

71 פרוטוקול הכינוס בגבעת השלושה, 13.7.1936, אי"ט, אק"מ, 15-28/23/7. שרה בלומנקרנץ עלתה ארצה מרוסיה ב-1923. חברת קיבוץ תל יוסף עד לפילוג התנועה הקיבוצית בראשית שנות החמישים. בעקבות הפילוג עברה לקיבוץ בית השיטה. בתה, אורנה שמעוני, היתה ממייסדות ארגון 'ארבע אמהות', שלחצו הציבורי תרם להחלטה על היציאה מלבנון ב-2000.

72 'סיכומי הכינוס לשאלות העבודה של החברה', צרור מכתבים, 20.8.1936, עמ' 7-8.

73 'אמש באספת החברות', יומן משק עין חרוד, 27.7.1936, ארכיון קיבוץ עין חרוד מאוחד; ש' [שושנה פינקלשטיין], 'הד אספת החברות האחרונה (מכתב-חברה)', שם, 31.7.1936.

74 'שילובי דברים' (לעיל הערה 53), מבפנים, יוני 1936, עמ' 83, 86.

מאבקן של נשות קיבוץ עין חרוד על השתתפותן בשמירה

ביטחוניית, אך לא פטרה את בני ביתן מכך. למשל, חברת עין חרוד שפרה חייקין תיארה לימים כיצד עמדה על המשמר בשביל המוליך לקיבוץ גבע. באותו לילה נורו יריות. ילדיה קפצו ממיטותיהם ורצו לחפשה, אך כמה חברים עצרו בעדם. כששבה בבוקר ממשמרתה ציפו לה השניים בפתח הבית ואמרו: 'חשבנו שלעולם לא תשובי, אמא'. אי-ההתחשבות בסבל הפרט, החלש לעתים, הייתה הפן האחר של הנכונות להתמסרות ללא שיעור למען צורכי הכלל.⁷⁵ לעתים גרר הדבר גם חוסר קשב מספק לסיכונים הממשיים האורבים, כפי שניכר בדברי בסביץ, שנסחפה בלשונה, כדרכם של אישי ציבור החוזים כיצד פועלים הפוליטי צולה משוכות המצטיירות כלא-עבירות, והתלהמה: 'ידענו למסור את חיינו בעבודה. כן נדע גם למסור את חיינו בשמירה. וכשהתעוררה ההרגשה הזו – היה ברור שזכות זו למסור את החיים איננה דורשת אישור או הסכמת מישהו'.⁷⁶ חמישה שבועות לאחר שפורסמו הדברים הללו נהרגה חיה פרוינד על משמרתה בקיבוץ רמת הכובש.

מאבקן של נשות עין חרוד זכה לתהודה נרחבת בקיבוץ המאוחד בעזרת העלונים המקומיים והביטאוניים התנועתיים הארציים, שסקרו במגוון נרחב של פרסומים שהופיעו באותם הימים את דרישותיהן להשתתף בשמירה. בקיבוצים רבים אימצו הנשים שיטות ודרכי מאבק שהצליחו בעין חרוד.⁷⁷ ברמת הכובש הרחיקו החברות לכת וב-9 באוגוסט הן החרימו את אספת הקיבוץ במחאה על שאינן משתתפות בשמירה, ובעקבות זאת נענתה תביעתן להצטרף לשורות המגינים. בשנות המרד הערבי הייתה רמת הכובש הקיבוץ ששילם את מחיר הדמים הכבד ביותר בחיי חבריו. פרוינד הייתה ההרוג הראשון של רמת הכובש בתקופה זו. היא נהרגה ב-16 באוגוסט מפגיעת כדור במהלך תקיפה ערבית. פרוינד נהרגה בעמדה על משמרתה בעמדת תצפית שמוקמה בראש ברכת מגדל המים וצפתה על הסביבה. טבנקין, שספד לה, אמר על קברה: 'אין זה קורבן אחרון. זאת ידעה גם חיה'לה. על זאת לחמה יחד עם יתר החברות עוד בחודש השני של המאורעות. בעל כורחנו נהיה גיבורים'.⁷⁸ בדבר לעולה הזדרזו לצרף את פרוינד אל הפנתאון הלאומי הציוני: 'החברה בתנועת העבודה, ההולכת יד ביד עם החבר דרך כל היסורים והסבל של כיבוש העבודה ושל התאחזות בקרקע, איננה נפרדת ממנו גם במלחמה ובהגנה. בתוקף דורשות עכשיו החברות כמשקים הקיבוציים את חלקן בהגנה, במסירת הנפש,

75 שפרה חייקין, 'דרכי לארץ ישראל', בתוך: גלעד וצילינג, פרקי יובל (לעיל הערה 1), עמ' 154.

76 ליליה [בסביץ], 'החברה וההגנה' (לעיל הערה 69).

77 ראו למשל, צלה [רייך], 'על אספת החברות', יומן גבעת ברנר, 25.7.1936, ארכיון קיבוץ גבעת ברנר; אממה לוי, 'זכות ההגנה לחברה', השומר הצעיר, 1.8.1936; חברה, 'על שיווי הזכויות', יומן נען, 17.8.1936, ארכיון קיבוץ נען; חסיה, 'החברה בימים אלה (מתוך אגרות ופנקסים): נהיה בין הנכונות', דבר הפועלת, 30.8.1936.

78 'ל'וית חיה פרוינד ברמת הכובש', דבר, 19.8.1936; רמת הכובש: תעודות ורשימות, תל אביב תרצ"ז, עמ' 50. חיה פרוינד נולדה בפולין ב-1913. עלתה ארצה ב-1934 לאחר פרק של הכשרה חקלאית בתנועת 'החלוץ'. הצטרפה לרמת הכובש והייתה ההרוגה הראשונה של קיבוץ מבודד זה בשרון, קיבוץ שידע קרבנות רבים בתקופת המרד הערבי.

בקידוש השם והארץ. מיום תל-חי עד ליל רמת הכובש נמשכת השרשרת הזאת של מסירות וגבורה אשר לאישה העבריה הגאולה. חיה פרוינד הצטרפה אל שורת הקדושות והטהורות שרה צי'צ'יק, דבורה דרכלר וחברותיהן.⁷⁹

התהודה הציבורית שזכתה לה תביעת הנשים בהתיישבות העובדת להשתתף בשמירה, בעקבות נפילת פרוינד, נתמכה בגיוסן של הנופלות בתל חי ובכך הוענק למאבקן חותם מסורת ההוד ותהילת הגבורה הספוגות בדם. אף אם נגדעה בעבר שלשלת ההעברה הזו עקב התנגדות הגברים, הרי שהנחישות הנשית חיברה מחדש את השרשרת ושזרה אותה בפועלה של האישה העבריייה הלוחמת שמקימת את הצו הנדרש ממנה במסכת תקומת העם. המסקנה המתבקשת ממצייאות זו הייתה שהאישה ראויה להימנות עם הנהנים מפרות השותפות בין המינים, שותפות שהיא נדבך יסוד ומובנה במסגרת הקולקטיבית, ושכעת שבה וקודשה בדם. נשות עין חרוד אמנם לא נזכרו במפורש, אך מקצת תהילת רגע נפילת פרוינד הייתה במידה מסוימת חלק ממאבקן. כדרכם של רגעים מעין אלה, לעולם הם כרוכים ביגון ובמפח נפש לא רק על האדם שאבד אלא אף על תוחלתו של עימות שבו העניין הציבורי מתערבב בזה האישי.

מאבק השמירה בסבך המשפחתי

אי-אפשר להבין לאשורו את הלהט שעוררה ההתגוששות הנסערת בעין חרוד בעניין השתתפות נשים בשמירה, בלי להתבונן בסבך המשפחתי שרחש בחדרי חדרים של שלוש משפחות בקיבוץ – משפחותיהן של אוה טבנקין, ליליה בסביץ ועטרה שטורמן – ושביטויי הציבוריים בהקשר זה לבטח לא היו עלומים מבחינת חבריהן לחיי השיתוף בקיבוץ. אוה ויצחק טבנקין היו פרודים מראשית שנות השלושים, עת קשר יצחק קשרי זוגיות עם חומה חיות מקיבוץ יגור. הוא התגררר לסירוגין בקיבוץ יגור ובעין חרוד, שבו נמצא המרכז התנועתי של הקיבוץ המאוחד ובו חיו ארבעת ילדיו (בניגוד למגמה הרווחת בתנועה הקיבוצית באותם הימים, בעין חרוד לא הייתה לינה משותפת אלא לינה משפחתית).⁸⁰ הופעתה של אוה טבנקין הרגישה והדעתנית כ'ראש חץ' המוביל את המאבק הציבורי על מעמדן של נשים בתחום הביטחון, תחום שנחשב לבבת עינו של יצחק טבנקין, הייתה תופעה יוצאת דופן בחיי עין חרוד והקיבוץ המאוחד.

עטרה שטורמן הייתה נשואה לחיים, שנמנה עם הנערצים באישים שצמחו בארגון 'השומר' ומהפעילים המרכזיים ב'הגנה' בגליל, מוכתר משק עין חרוד והאישי שנחשב בעיני חברי המשק לסמכות העליונה בענייני ביטחון. עטרה הייתה ממחברות המכתב הידוע שבו תבעו נשות חברי 'השומר' לחדול מדחיקתן לשוליים בנימוקים

79 'חיה פרוינד', דבר לעולה, דבר, תוספת ערב, 18.8.1936.

80 לסבך במשולש היחסים אוה-יצחק-חומה ראו למשל, כנרי, טבנקין (לעיל הערה 1), עמ' 302-303, 322.

מאבקן של נשות קיבוץ עין חרוד על השתתפותן בשמירה

קונספירטיביים ולהפכן לשותפות סוד במידע ובהחלטות המתקבלות בארגון. בד בבד היא הוכשרה לשאת נשק וידעה להגן על עצמה. קולה של עטרה 'המתמרדת' מ-1918, מציין אורי ברנר, לא נשמע בעין חרוד ב-1936, דווקא כשעל סדר היום הציבורי עמד הנושא שעליו נאבקה בימי עלומיה. להערכתו נבע הדבר ממסורת החינוך לשליטה עצמית ולא יפוק שרכשה ב'השומר' ומדפוס יחסי הזוגיות שפיתחו היא וחיים. עטרה נמנעה מלהביע את דעתה ואת רגשותיה בענייני ציבור שהופקד עליהם חיים, והוא – שנודע לא רק בשתקנותו אלא גם ביחסו הלבבי, הער והדואג למילוי משאלותיהן של חברות ולהטבת תנאי עבודתן – דבק בגישתו משכבר כי נשים לא צריכות להשתתף בפעולות השמירה. רק לאחר שנהרג חיים ממוקש שטמנו ערבים באוגוסט 1938 פעלה עטרה בענייני הגנת עין חרוד. במבט לאחור הודתה בכאב על יחסיה עם בן הזוג שאבד ועל מחיר הזוגיות שגבה ממנה לזנוח את ערכיה בתחום הביטחון וקבעה כי 'כך טוב לי יותר: היות שותפה גמורה בכל מערכות חיינו כולן'.⁸¹

בסביב הייתה נתונה בתהליך פרדה מורכב, פתלתל וסבוך מבעלה ראובן (ויניה) כהן, מזכיר הקיבוץ המאוחד באותה עת. תהליך זה לוהה בחתירה שלא לחשוף את הגירושין לפני ילדיהם הצעירים ובמקביל לאפשר לכהן להוסיף ולחיות בעין חרוד עם חברות ברוריה, שגם לה הייתה ילדה משלה. כהן היה השותף הקרוב ביותר של טבנקין בייסוד התנועה, בהנהגתה ובהדרכתה. הוא נמנה עם מעצבי עולם המחשבה והמעשה של הקיבוץ ונחשב לאחד ממתווי דפוסי פיתוחו של המשק המגוון המשלב חקלאות עם חרושת וממצב את ההתיישבות כמכשיר המרכזי של הציונות. טבנקין מיאן להעלות על הדעת שכהן יטוש את עין חרוד, מאותם טעמים שבגללם הוא הוסיף לשמור על חיי זוגיות כפולים, אך המליץ שאם ייאלץ כהן לעשות כן, לא יעבור לקיבוץ יגור (שם גם לברוריה היו חברות), שזא בדעת הקהל הפנים-קיבוצית ייהפך יגור למקום מפלטם של מנהיגי התנועה שחיי הזוגיות שלהם נקלעו למשבר. בנסיבות אלה נתפסה בסביב, שנמנתה עוד מראשית ימיה בעין חרוד עם 'הגרעין הקשה' של נאמני טבנקין והשקפותיו, כמי שבעצם קיומה מעיבה ופוגעת ביכולת התפקוד של אחד מבכירי התנועה ומגדולי נאמניה. בלי קשר לתוכני פועלה הציבורי בקיבוצה ובתנועתה בשנים 1936-1937, היא נחשדה כעסקנית להכעיס, המשתמטת מעבודה פיזית אפורה, ומבקשת, בחסות הצנת דיונים מעוררי מחלוקת ומדנים, להכביד על חופש התמרון של הנהגת הקיבוץ המאוחד.⁸²

81 עטרה שטורמן, 'שנים בארץ', בתוך: ליליה בסביץ ויוכבד בת-רחל (עורכות), *חברות בקבוץ*, עין חרוד תש"ד, עמ' 6, 24; הנ"ל, "סבתא, אתך אני!", בתוך: גלעד וציולינג, *פרקי יובל* (לעיל הערה 1), עמ' 120-121; אורי ברנר, 'מקום האשה ב"השומר"', *שורשים*, ב (תש"ם), עמ' 184-185; הנ"ל, *בהגנה* (לעיל הערה 3), עמ' 13.

82 זאב צור, 'המאמין הגדול ב"ארץ הקיבוצים"', בתוך: ראובן (ויניה) כהן, *התלם היה ארוך: מאמרים, רשומות, דברים* (בעריכת שלמה אבן שושן), תל אביב תשל"ג, עמ' 191-192; מכתבי בסביץ ליוכבד בת-רחל (שנסעה לשליחות בתנועת 'החלוץ' בגרמניה בראשית אוגוסט 1936), 23.9.1936, 5.11.1936, 6.11.1936, אי"ט, 15-28/8/3.

האקטיביזציה של האישה בהגברת פעילות ההגנה ובהירתמות הקיבוץ המאוחד למילוי שליחותו במגוון תחומי פעולה החורגים מתחומי חצר ההתיישבות העובדת, העמידה במבחן אישי גם את אופן תפקוד המערכות המשפחתיות הטעונות של יצחק טבנקין, ראובן כהן וחיים שטורמן – של המנהיג החברתי-פוליטי, של העוגן הכלכלי-תנועתי ושל 'מר ביטחון' בעין חרוד. התחומים המבדילים בין הפרטי לציבורי היטשטשו לעתים בקלות יתרה במציאות הקיבוצית של שנות השלושים. שאיפתם המשותפת של האישים הללו בזירה המקומית והתנועתית הייתה לפוגג רגשי רפיון, תלות ומרירות בתקופה של אי-ודאות קיומית מתמשכת. בה בעת הם חפצו לטפח את ה'מתיחות' כשם קוד המגדיר את הכפפת מאוויי הפרט וצרכיו למען חישול ה'כלליות' הקיבוצית.⁸³ אבל רצונם התחכך בגילויי עצמאות נשיים כלואים ומוחצנים, שסדקו את תוקפה של עמדתם במישור האידאולוגי-ציבורי. בנסיבות אלה הוענקה חשיבות משנית לייחוד הטמון בגישות נשיותיהם לגוניהן בהתמודדותן האישית עם נסיבות משפחתיות מורכבות ולהיחלצותן לבטא באופנים שונים את יחסן כלפי מעמדן הנשי הנשחק במסגרת המתהדרת בחתירתה לשוויוניות.

הנשים השומרות – עובדה קיימת

לראשונה בתולדות הקיבוץ המאוחד, וראוי לומר גם לראשונה בתולדות היישוב, דנה התנועה דיון ציבורי פתוח וגלוי על שאלות הביטחון במועצה הי"א שכונסה ביגור ב-2-7 באוקטובר 1936.⁸⁴ מאבקן של נשות עין חרוד להשתתף בשמירה, שהפך תופעה המתפשטת ברחבי ההתיישבות העובדת, היה אחד הגורמים שהכשיר את הקרקע לכך. טבנקין הכריז במועצה כי 'העובדה שהאשה, שהחברה לא שותפה במלוא יכולתה וכוחה בהגנה אינה מעידה אלא על שיירי השקפת עולם של ימי הביניים ושרידי יחס לאשה הפסול בתוכנו מעיקרו'. כפי שרק 'אדם עובד' יכול להיות חבר הקיבוץ המאוחד, 'הוא הדין בהגנה; אין איש בתוכנו המשוחרר ממנה'. מבחינתו הוויכוח עם 'המקצוענים' המופקדים דרך קבע על מערכות הביטחון היישוביות בקיבוצים בנוגע לשיתוף האישה בשמירה היה נדבך בקביעת אופן ניהול ענייני ההגנה. טבנקין רצה שהחלטות בתחומים אלה יגובשו תחת עינה הפקוחה של הזרוע התנועתית, ששיקוליה אינם ביטחוניים צרים בלבד, אלא גם רעיוניים, חינוכיים, חברתיים ושיתופיים. אמת הדבר שאת תביעתו לדמוקרטיזציה של הדיון בתחום זה⁸⁵ אין לקבל כלשונה וכפשוטה, אלא היא כוונה בעיקרה להסיט את מוקדי קבלת ההחלטות בנדון מזירות שבהן אחרים צברו עצמה ויוקרה לזירות שבהן הוא יכול היה להפגין את מרותו. עם זאת כיוון שלאורך השנים

83 ראו בהקשר זה ראובן כהן, 'הקיבוץ בימים אלה', דברים באספת חברים בעין חרוד, ציור מכתבים, 25.5.2936, עמ' 1-4; טבנקין, 'להגברת עצמאותנו' (לעיל הערה 59), עמ' 6-8.

84 ברנר, בהגנה (לעיל הערה 3), עמ' 180.

85 פרוטוקול המועצה הי"א (לעיל הערה 66), עמ' 135-136.

מאבקן של נשות קיבוץ עין חרוד על השתתפותן בשמירה

התמיד טבנקין לשלב בין ראייתו את הצרכים התנועתיים ארוכי הטווח לבין השקפתו באשר לשיתופה של האישה בענייני ביטחון, הייתה זו משענת שאין להפחית בערכה במתן הכשר תנועתי לגיטימי למאבקן של נשות עין חרוד בנושא זה. גיבוי היה מובטח להן גם אם כמה מהן, כגון בלומנקרנץ מתל יוסף, פקפקו בכך עד כדי הטחת האשמה נגד 'חברינו במזכירות [הקיבוץ המאוחד], אילו היו חדורי הכרה זו [בדבר השתתפות הנשים בשמירה], כי אז היו חייבים בפעולה מרכזית כדי לעזור לחברות במקומות ולא להשאירן לבדן ועל ידי בדידותן לגרום לעתים גם לכשלונן'.⁸⁶ בלומנקרנץ דיברה בהכללה על 'המזכירות', אך מובן שעוקצה כוון ישירות לכתובתו של טבנקין. התהייה המתגנבת שמא העובדה שאוה, רעייתו בנפרד, היא שנתפסה ככולטת במנהיגות המאבק (הזדהותה עם תפקידה הגיעה עד כדי כך שבמועצה היא גרמה לכל החברים לעמוד על רגליהם כדי להתייחד לדקה עם זכר קרבנות הקיבוץ המאוחד שנפלו מראשית פרוץ המרד הערבי),⁸⁷ וגרמה לטבנקין להירתע מלהתגייס אליו, היא משוללת יסוד. באותן השנים הוא התמיד להעלות את הנושא בכל פורום שבו נאם על סוגיות ביטחוניות ותנועתיים. אולם בניגוד לדימוי לא בלתי רווח שלו, כוחו היה מוגבל במיוחד בעניינים שהקיבוץ הפרישם מלכתחילה לאחריותם של בעלי חזקה מקצועיים, ועמדתו בעניין זה הייתה נתונה לביקורת מתמדת שמקורה היה בחלקה מחוגו הפנימי הקרוב. בנאום חוצב להבות – שלבטח עורר רטט תהייה ורחשושים בקרב משתתפי הכינוס באשר להחלטתה של אוה טבנקין לשאתו דווקא בנושא זה, ודווקא ביגור, ודווקא לאחר הרצאת הפתיחה של טבנקין במושב שהוקדש ל'הגנה ובטחון' – תמהה אוה טבנקין 'מאימתי זה שבחור מישראל רגיל מדורי דורות לטרקטור, להגנה, ולמנהגי צבא? ואם כן, ואם הוא חזה מבשרו שינויים גדולים, מדוע לא יאמין שאף החברה עלולה לשנות מסדרי חייה?'. היא התריעה כי אם לא יתגלה 'יחס רציני' לתביעות הנשים לשוויון חובות וזכויות במערכות ההגנה 'זיתוקנו הדברים מיד – כי אז יקום ארגון נבדל של החברות בקיבוץ שיקיף גם את ענייני הביטחון, וארגון זה יתפשט בכל הארץ'.⁸⁸ האזהרה המרוממת הזו, כדרך של הצהרות הנישאות מעל במות בגרון ניחר, לא גובתה כמובן בשום מעשה. המועצה אימצה כלשונו את החלטות כינוס החברות בגבעת השלושה באוגוסט, והפעם גם הקפידה לדקדק כחוט השערה במילוי מכסת השליש בעת מינוי חברי המזכירות הרחבה של הקיבוץ המאוחד (22 נשים מקרב 68 חברי המזכירות).⁸⁹ 'תנועה המחוננת בחוש

86 שם, עמ' 143.

87 שם, עמ' 139. דבריה נאמרו בהתרסה ברורה כלפי דברי הפתיחה של טבנקין במועצה. טבנקין אמנם הזכיר את החללים, אך הוא וישראל אידלסון מיגור, שפתח את המועצה, לא הקפידו על הקימה הטקסית לרגע דומיה.

88 שם, עמ' 141.

89 שם, עמ' 202. במועצה השתתפו 144 צירים, מהם 44 נשים, וזאת למרות פנייה מפורשת של מזכירות התנועה לקיבוצים להקפיד ששליש מהצירים יהיו נשים. עם זאת, המספר הזה העיד על יתר הקפדה במילוי החלטה שהתקבלה בנושא ב-1930, לעומת יחס הצירים במועצה הקודמת ב-1933,

לחינוך המונים', כתב מנחם דורמן בעקבות המועצה, 'והקיבוץ המאוחד מחונן בחוש זה – יודעת כי אין דבר אשר מחנך את האדם כמו יצירת העובדה'. בעובדה ששליש מהצירים היו נשים נאצרה 'חויית ערך מחנך' שהשפיע על כל הנוכחים בכינוס, בהתאמה מלאה לתורת החינוך של הקיבוץ המאוחד הגורסת כי 'הדוגמה החיה' היא המחנכת את האדם יותר מכול.⁹⁰ האפשרות ליצור את הרגע המעצב הזה בקורות הקיבוץ המאוחד ניתנה רק בזכות מאבק השמירה והערות שהוא חולל ברחבי התנועה באשר לחשיבות השתתפותן של הנשים בחייה החברתיים. כמי שערה היטב להצלחת המהלך הפוליטי-חברתי שהחלה בו בדיוק עשור שנים קודם לכן, העירה בסביץ בסכמה את דיוני המועצה עבור דבר הפועלת, כי הפעם לא דיברו החברות בשאלות התְּבָרָה בלבד, וכי פרט לסעיף 'השמירה', ששם בוטאה התביעה הנמרצת לשיתוף מלא של החברה, הן דיברו באורח יוצא דופן בפורום מעין זה על חיי הקיבוץ בכלל.⁹¹

חודש לאחר כינוס המועצה קיבל תהליך האקטיביזציה של נשות עין חרוד משנה מרץ בסיוע בסביץ, שביזמתה חודשו אספות החברות ומוקדו הפעם בסוגיית 'פעילות התְּבָרָה בתְּבָרָה'. הנחת המוצא של האספות הללו נגזרה ישירות מלקחי המאבק על השמירה, והיא שרק לאחר שהנשים מלבנות בינן לבין עצמן שאלות הנוגעות לאורח חייהן בעין חרוד, נוצרת האנרגיה הנדרשת להצבתן על סדר היום הציבורי האקטואלי של הקיבוץ.⁹² מנקודת המבט של בני הדור היו אלה 'ימי קטנות' של התאוששות ואגירת כוחות בעקבות סיום הגל הראשון של המרד הערבי. אף אם טבנקין הילך אימים על הנוכחים במועצת הקיבוץ המאוחד כי זה הזמן להתארגן לקראת מלחמת העולם המתדפקת,⁹³ הרי לכאורה נדמה היה כי כעת זמנה של הרגיעה המפרידה בחיים הארץ-ישראליים בין פרק דמים אחד למשנהו ביחסי ערבים-יהודים ועתה הגיעה השעה לעסוק בעניינים השוטפים שהטיפול בהם נדחה מפאת צוק העתים. בפתח דבריה באספת החברות ציינה בסביץ בגאווה שהתסיסה בציבור החברות בתקופת המאורעות יצאה מעין חרוד והקיפה את כל הארץ. היא הדגישה, לבטח במענה להלכי רוח ספקניים וצינייים בנדון שפיכו בקיבוץ:

לא הייתה זו מלחמה על שתי חברות שתשתתפנה בשמירה. אבל שתים אלו הן סמל. יש ובחיי אדם מאורע אחד מאיר את כל חייו ולפעמים גם את החיים

שבה היו 21 נשים מתוך 74 הצירים, ו-12 נשים שנמנו עם 43 חברי המזכירות הרחבה. אף זה היה מאותות הזמן, פרי הגברת ערות החברות על רקע הסתעפות התסיסה של מאבקן להשתתף בשמירה. 90 מ"ד [מנחם דורמן], 'מתוך מכתב לחברה', צורר מכתבים, 11.12.1936. דורמן היה חבר גבעת ברנר, אך התגורר בעין חרוד באותם הימים עקב עבודת העריכה שעסק בה.

91 ב' [ליליה בסביץ], 'החברה במועצת הקיבוץ המאוחד', דבר הפועלת, 3.12.1936.

92 דברי בסביץ, פרוטוקול אספת החברות, 4.11.1936, יומן משק עין חרוד, 6.11.1936, ארכיון קיבוץ עין חרוד מאוחד.

93 פרוטוקול המועצה הי"א (לעיל הערה 66), עמ' 171. פרט פרוזאי מעיד עד כמה נתפסה המלחמה הזויה ורחוקה. עורכי הפרוטוקול טרחו להדגיש בפיזור אותיות את המשפט שקדם לאזהרה זו של טבנקין, ואת האזהרה עצמה ראו כעניין שנכון להשאירו באותיות רגילות.

מאבקן של נשות קיבוץ עין חרוד על השתתפותן בשמירה

בכלל. המאורעות האירו באור חזק את כל חיינו בארץ [...], ולפינו בקשר עם שאלת ההגנה הועמדה השאלה הנוקבת: מה מקומנו בארץ, במשק שאנו חיים בו ומשתתפות ביצירתו? ולכן נמצא הכוח לנהל את המונולוג הזה עם עצמנו בעצם ימי הדמים, בשעות היריות. ולפעמים היינו אפילו שוכחות ששאלת חיים ומוות היא. הרגשנו: ערות זו שקמה בנו בימים ההם פתח בה לערות נוספת בכל השטחים, [...] בה מנוף לחיות בכל יתר השאלות.⁹⁴

בסביץ קראה 'להסתער' על החיים הציבוריים בעין חרוד ולהשתתפות 'המונית' של עשרות חברות במוסדות המשק באמצעות בחירת אחדות מהן לכל מוסד על מנת ליצור גרעין מלוכד המחויב להגברת ההשפעה הנשית, כפי שהן השכילו לעשות בחיים המשקיים והגדילו בזכות כך את נוכחותן והשפעתן בהם. הצטרפה אליה אוה טבנקין שגרסה כי במשך הזמן התרגלו החברים שהם פעילים ב'חברה גברית נקיה עם כל הסימנים של ירידה, אשר ישנם בכל חברה ממין אחד'. כהד לדברים שרשמה בשעתו בת-רחל ביומנה, תלתה אוה טבנקין בדפוס התנהלות אלה את הסיבה לווכחות הנפוצה באספות הכלליות בעין חרוד. תופעת כינוסי החברות, הודתה ז'רנובסקיה, היא לצנינים בעיניה שכן הבעיות שבהן מתחבטות החברות ראוי להן שיהיו נחלת החברה כולה, אבל החברים רואים את ההווה הזו בלעג או באדישות. כמי שמיטיבה לפרוט על חולשות מאזינותיה פסקה בסביץ כי מאזן המשק מצטייר בעיניהן 'כמפלצת, כאותו הרובה לפני שלושה חודשים. והנה 20 חברות כבר שמרו במשך הזמן האחרון. אין זו מפלצת'. בנימה מחויכת חתמה את דבריה בציינה כי בתחילת פעילותן הציבורית כעת 'נַדְמָה לאותם הלורדים האנגלים שמתחילים את פעילותם הציבורית בסוף חיייהם...'⁹⁵ אך מסקנת הדברים הייתה ברורה: הנשים הוכיחו שבכוחן לפרוץ מחסומים המתחזים כמעוררי אימים ויש הכרח לנצל את המומנטום שנוצר בדעת הקהל העין-חרודית, בהתיישבות העובדת ובחברה הנשית הארץ-ישראלית בכללותה כדי למנף כאן ועכשיו את ההצלחה ולהעתיקה לתחומי חיים אחרים המשפיעים על כלל הציבור. זאת בטרם יגווע ויאלם המאבק על השמירה, שהשיגיו עלולים להתפוגג עד מהרה עקב השקט הביטחוני ההופך את נחיצות ההסתייעות בהן לחסרת ערך של ממש.

תקופת הרגיעה נוצלה בנובמבר 1936 גם להרחבה מינורית של היקף השתתפות הנשים בשמירה באמצעות שיבוץ אחת השומרות שכבר שמרו עם שומרת חדשה.⁹⁶ שבוע לאחר מכן החליטה ועדת השמירה כי מעתה ישמרו בכל לילה שלוש חברות,

94 פרוטוקול אספת החברות, 4.11.1936, יומן משק עין חרוד, 5.11.1936, ארכיון קיבוץ עין חרוד מאוחד (ההדגשה במקור).

95 שם; פרוטוקול אספת החברות, 8.11.1936, יומן משק עין חרוד, 9.11.1936, שם.

96 הסיכום היה פרי דיוני אספת החברות ב-4.11.1936, שם, יומן משק עין חרוד, 5.11.1936, ארכיון קיבוץ עין חרוד מאוחד.

ושחברות יישנו בכוננות להפעלה במקומות ברחבי המשק שבהם לנו עד עתה רק גברים.⁹⁷ בבחירות שנערכו למועצת השמירה בעין חרוד ב-7 בדצמבר, לאחר שכמה מחברי המועצה הקודמת פרשו מטעמים שונים וועדת השמירה חדלה מלתפקד, זכתה אוה טבנקין ל-43 קולות מקרב 122 החברים שהשתתפו בהצבעה, והם הקנו לה את המקום ה-19. במקום הראשון נבחר שטורמן, שקיבל 99 קולות. המועצה אמורה הייתה לכלול 15 חברים. רק בזכות יישום עקרון השליש ואי-הבאה בחשבון של הנשים שהיו חברות מזכירות וצורפו אוטומטית למועצת השמירה, התאפשרה הכללתה של אוה טבנקין במועצה. מי שהייתה משולה בעיני בסביץ בימים ההם 'לאבוקה דולקת, המתיזה ניצוצות החודרים ללב...'⁹⁸; צלחה רק בזכות מאבקה הארגוני-פורמליסטי-מכני של בסביץ שנים אחדות קודם לכן את מכשול הזכאות להשתתף השתתפות פעילה בקידום מפעל יצירתה הציבורי. בעין חרוד לא די היה להנהיג מהלך חברתי שיזכה להצלחה ולתהודה בקנה מידה ארצי. הכלל הקיבוצי כדרכו שפט את האדם לחומרה כשחפץ בכך וביכר לעתים לעקרו מנכסיו הערכיים בשל זוטות ושאלות שאינן ממין העניין למען גחמות שבינן ובין תועלתו הוא אין דבר וחצי דבר. אוה טבנקין לא הרפתה ממאבקה לקידום מעמדן של נשים בשורות ההגנה ובמושב מועצת הפועלות ה-15 שהתקיים בהמשך החודש, והעלתה את התביעה שהכינוס ידרוש כי אישה תצורף כחברה במרכז (במפקדת) ה'הגנה', וזאת בשאיפה למסד את הישגיהן של החברות במאבק וליצור עוגן מוסדי שיבטיח כי הישגיהן לא יתפוגגו בחלוף העתים.⁹⁹

פרשת השתתפותן של הנשים בשמירה בתקופה הנדונה סוכמה בכנס פעילים בענייני ביטחון שקיים הקיבוץ המאוחד ב-14 בפברואר 1937, ובו הועלתה גם הסוגיה הזו. הכנס נועד לברר – במסגרת מקצועית של מומחים, אישים פוליטיים בכירים בתנועה ונציגי קיבוציה – את הלקחים הביטחוניים מ'מאורעות תרצ"ו' ולהתוות שורת הנחיות שידריכו את דרכי התנהלותם של הפעילים בתחום מכאן ואילך. מטבע הגדרת הנושאים שבדיון, הזווית שממנה נבחנה שאלת שיתופה של האישה בהגנה הייתה באיזו מידה היא מצליחה להטמיע ולהפנים את ההכשרה המוענקת לה ומהן ההשלכות הנובעות מכך בנוגע לשילובה במערכות ההגנה. טבנקין גרס שברמה העקרונית על החברות להיות 'שוות זכות לכל צורות ההגנה ולכל כלי ההגנה'. עם זאת הוא סייג את דבריו בציינו שהדבר יהיה כפוף לשיקול מעשי והוא: 'כשרונן הן, שיתברר בלימודים'. למרות קריאתן של בלומנקרנץ ואוה טבנקין להשקיע מאמצים בהכשרת הנשים לשמירה, הדעה השלטת בדיונים הייתה שראוי להבדיל בין הרצון לטפח את ערכי השותפות והשוויון במישור האידאולוגי-קיבוצי לבין האפשרי במישור המקצועי. ההערכה הייתה שככל שהדרישות בתחום הביטחון ייהפכו תובעניות יותר מבחינה פיזית ומבחינת התאמת דפוסי ההתגוננות

97 'באספה לעניני השמירה', שם, 16.11.1936.

98 ליליה בסביץ, 'זכות ראשונים', בתוך: גלעד וציולינג, פרקי יובל (לעיל הערה 1), עמ' 334.

99 פרוטוקול מושב מועצת הפועלות ה-15, 22-24.12.1936, אה"ע, IV-230-5-24A.

מאבקן של נשות קיבוץ עין חרוד על השתתפותן בשמירה

לצרכים הצבאיים, המושפעים מדרכי התקיפה של הערבים, הרי שהיכולת לשלב נשים במלאכה הצבאית צפויה להישחק בהתמדה. הבנה זו התבטאה באופן סמלי בעובדה שעל אף בקשת המארגנים כי בנציגות לכינוס יהיו גבר ואישה מכל פלוגה מפלוגות הקיבוץ המאוחד, כרבע מהפלוגות השתמטו מכך והעדיפו לשלוח גברים בלבד. ביטוי לעניין זה ניכר גם בדבריו של יוסף לוי מקיבוץ נען, שתיאר את קשיי ההדרכה בקורס צבאי לחברות. לימוד דרכי הביצוע של תרגילי תנועה ושדה, ציין, נתקל 'בקר אטום' אצל החניכות. מכאן שההנחה הרווחת הייתה כי מגמת ההתמקצעות הצבאית במסגרת פעילות ביחידות מיליציוניות, בעלות דגשים צבאיים מתחדדים והולכים, בהכרח תשוב ותדחק את החברה אל שולי מעגלי העשייה הביטחונית. עם זאת, עיקר הדגש בפעילות הביטחון של נשים הושם על הקניית יסודות האחיזה ותפעול הנשק לצורכי שמירה בתוך גדרות נקודות היישוב. בנסיבות אלה היה מקום לקוות כי לעת עתה די באימוץ ההחלטה הארגונית שהתקבלה בעין חרוד כי שלישי מהנבחרים במועצת השמירה בכל קיבוץ יהיו נשים ובאשרור הקביעה האידאולוגית-חינוכית שהתקבלה עוד בכינוס החברות בגבעת השלושה ובמועצת הקיבוץ המאוחד ביגור ועל פיה 'זכות וחובת השתתפות של כל חבר וחברה בשורת ההגנה במידה שוה'.¹⁰⁰ לפחות מהבחינה הרעיונית – עניין לא מבוטל בערכו בעיצוב התודעה והמעשה בחברה הקיבוצית דאז – מה שנתפרש בתחילה כסוג של גחמה נשית צעקנית, שאפשר כמעט להעלים עין ממנה, הפך, בחלוף כשמונה חודשי מאבק ציבורי פומבי שהתפשט מעין חרוד אל כל רחבי ההתיישבות העובדת, לעיקרון מובנה בחיי התנועה, שגם המומחים המופקדים על הביטחון בקיבוץ המאוחד לא יכלו להרשות לעצמם לדחות אותו כלאחר יד.

סיכום

דברי הפתיחה שנשא מרטין בובר בכנס שנערך באוניברסיטה העברית בירושלים באפריל 1945, וכותרתו הייתה: 'לדמותו החברתית של הכפר העברי', הוא הגדיר את מטרת הדיון כ'יצירת גשר' בין 'תורת ה'ההר' לתורת 'העמק' משום ש'שתיהן מזדקקות זו לזו; רק מחיבורן תקום ההכרה השלמה'.¹⁰¹ לדידו של בובר, כדי להבין ולהעריך כראוי את המתרחש והמתהווה ביישובים השיתופיים אין די בעיון ובביקורת על מושא המחקר אלא 'צריך לראותם ביחד עם היחס החיובי לאין ערוך, האמונתו של אנשים אלה לעצמותו הפנימית ביותר, לעצם עצמותו של כפרם, למה שאותה חברה קראה פעם בשם 'עין חרוד עילאית'. שני היחסים האלה אינם אלא שני צדדים של אותו עולם נפשי ואין לעמוד על האחד בלי השני'.¹⁰² נדמה שזהו אחד הביטויים המזוקקים והחדים ביותר

100 פרוטוקול כנס פעילים בענייני ביטחון בקיבוץ המאוחד, קיבוץ גשר, 14.2.1937, אי"ט, אק"מ, 1/4-2.

101 מרטין בובר, 'דברי פתיחה', סימפוזיון של האוניברסיטה העברית בשיתוף עם הסתדרות הפועלים החקלאיים: לדמותו החברתית של הכפר העברי בארץ-ישראל, 8-11.4.1945, ירושלים תש"ו, עמ' 11.

102 מרטין בובר, 'דרכו של הכפר השתופי', שם, עמ' 54 (ההדגשה שלי).

לאורח המחשבה ולדפוס ההתנהלות שהנחו את נשות עין חרוד, ובכללן בסביץ – היא אותה חברה שעליה דיבר בובר – במאבק למען השתתפות בשמירה בימי המרד הערבי. בסביץ הבהירה באותו כינוס כי על אף האסוציאציה המתעוררת בהשוואת פועלן של חברות הקיבוץ לזו של תנועת הסופרו־יסטיות בחוץ לארץ, הרי ש'יש הבדל רב בינינו לבינן, כי שם נלחמו לזכויות פוליטיות וכאן נלחמים לחובות בהגשמה, בבנין'.¹⁰³ אף אם הגדרתה למצער לא שיקפה כהלכתה את המגמות הרווחות בתנועות נשים אחרות בעולם וגם החטיאה בהדגשת 'השאיפות הפנימיות העמוקות' של 'תנועת שחרור' האצורות בפעולה המאורגנת של נשים בארץ ישראל, כפי שהשכילה להבליט כצנלסון – שזר לא אחת,¹⁰⁴ מיצתה בסביץ כהלכה את מה שבעיני נשות עין חרוד נראה היה העיקר: הצירוף של הנכונות לראות בעין ביקורתית מחמירה את מצבן של הנשים בקיבוץ ושל הדבקות האורגנית ונטולת הפשרות במסגרת חיים זו במטרה להשתתף בתור נשים המודעות לעצמן ולערכן בבניית החברה היישובית ובהבטחת קיומה. זה היה המצפן שכיוון את פעולת החברות בנושא ההשתתפות בשמירה, באחד השירים הנודעים באותם הימים היטיב המשורר לוי בן-אמתי לשקף את התמורה שהתחוללה במעמדה של האישה לנוכח המציאות הביטחונית והצלחת מאבקן של נשות עין חרוד לחולל תמורה מסוימת בתודעת בני הדור: 'היום – לְמִלְאָכָה וְהַלְיָלָה – מְשֻׁמֶרֶת / (לא לְיָלָה וְיִום – יְרָחִים); / נְשִׁים עַל מְצַפָּה וּגְבָרִים בְּמַחְפָּרֵת, / כִּי פֶשֶׁט הָאוֹיֵב בְּדָרְכֵים'.¹⁰⁵

בהקשר המקומי של עין חרוד, נראה היה כי לשעה היסטורית אחת התחולל מפנה מהותי במעמדן הציבורי של נשות ההתיישבות העובדת. המחקר האקדמי בנושא המגדר פוסח לא אחת על מפנה זה. פעמים הוא אף מדירו, בדרכו לעגן בעוד ועוד דפוסי חיים את תופעת דחיקת הנשים אל ירכתי ההשתתפות הפעילה בחזון הגשמת האידאולוגיה הציונית-חלוצית ואת הדחת הנשים אל שוליו של החזון כמייצגות בעלות נוכחות של רוחו ומאווייו.¹⁰⁶ עין חרוד העניקה ביטוי לקולות שונים בפסיפס המורכב של מאבק של נשים יהודיות בארץ ישראל במכשלות מגדריות. לשיטתי ראוי להקשיב ולתת מבע למגוון הקולות הללו בניסיון להבין את קסם הנגינה העין-חרודי. לענייננו כאן, חברת הקיבוץ רחל סבוראי הייתה אחד מגילויי המוקצנים של קסם זה. במלחמת העצמאות התגייסה לצבא הפלמ"חאית לשעבר על דעת עצמה ובניגוד להחלטת מוסדות עין חרוד, לאחר שהושבה ריקם בקשתה להתגייס ליחידה השומרת על השדות בעמק יזרעאל. במכתב התנצלות ששלחה לעלון הקיבוץ, ניסתה סבוראי לנמק את צעדה: 'שואלים: מדוע דווקא את? ומי יעבוד? כחברה הנני יחידה במשק שרוצה ויכולה ללחום בשטח. משום שאני

103 ליליה בסביץ, 'החברה בקבוץ', שם, עמ' 175.

104 ראו למשל, רחל כצנלסון, 'השתתפותה של הפועלת', קונטרס, י"ט בטבת תרפ"ז (24.12.1926).

105 לוי בן-אמתי, 'בְּמִצּוֹר', דבר, 21.9.1936.

106 בהקשר זה ראו למשל, Hannah Naveh, 'Reading Berl: The Hidden Seams of Biography', *The Journal of Israeli History*, 22, 2 (2003), pp. 142-143; זרבבל גלעד ודורותיא קרוק,

מעין גדעון, תל אביב 1990, עמ' 60-63.

מאבקן של נשות קיבוץ עין חרוד על השתתפותן בשמירה

חברה אינם רוצים לשתפני בלחימה בבית. כל נער בבית יודע שבבוא המלחמה – יתנו לו ללחום. ואני? [...] האם יכולה אני לשבת בבית ולחלוב פרות, כשכל חברי בגילי, כל אלה שהתאמנו יחד – שרויים בקו האש הראשון?'.¹⁰⁷ בעת המבחן של 1948, הייתה סבוראי (לדבריה) היחידה שרצתה ויכולה הייתה לשרת בשטח כמו הגברים. זעקתה המגדרית, לממש את מה שראתה כזכותה השוויונית, נחסמה פורמלית בידי המוסדות המקומיים. אף אם לבטח היו לכך גם שלל נסיבות פרטיות שהתיעוד לגביהן אינו בנמצא, הרי שהעמדה העקרונית שביטאה סבוראי הכילה הד ובת קול לתביעתן משכבר של נשים בעין חרוד ב-1936. בקרב 126 חברי עין חרוד שהתגייסו לשירות צבאי ב-1948, נמנו 33 חברות ו-93 חברים.¹⁰⁸ נתון מספרי זה, שסביר כי לא אפיין את חלוקת הנטל הביטחוני במקומות יישוב אחרים ומוכן שאין בו כדי ללמד על סוג השירות הצבאי של אותם מגויסים, לא בהכרח היה פועל יוצא ממאבקן של נשות עין חרוד בימי המרד הערבי. נסיבות המלחמה היו שונות מאוד מנסיבות ימי המרד הערבי, ואין להקיש אוטומטית מתקופה אחת למשנה. אם המדובר בזרע שנזרע, וכעת נבט, זהו עניין לדיון נפרד.

בשנת 1936 זימנה מצוקת השעה באקראי לנשות עין חרוד מנוף בדמותה של השמירה, ששירתה את קידום השקפותיהן במרחב הציבורי בנוגע למעמדה של האישה, כישוריה ויכולותיה. למשך חודשים ספורים, בעין חרוד, ניצבו נשים 'על המצפה', כדברי המשורר, ומילאו גם תפקידים אחרים שנודעה להם זיקה לתחום הביטחון. אבל השעה הזו חלפה עם השתנות נסיבות הביטחון, והרגיעה המבורכת שהשתררה למשך חודשים ארוכים עד לבוא הגל הבא במרד הערבי בספטמבר 1937, עמדה לרועץ מנקודת המבט של מאבק הנשים. צורכי הקיום היום-יומיים שבו ודחקו את הנשים אל מסגרותיהן הקודמות. התקדים והפתח שנוצרו בזכות מאבקן של נשות עין חרוד ב-1936 שימשו בחלוף הזמן ביטוי ועדות מוחשיים לכושרן לצלוח מכשולים שמעמידה בפניהן החברה הגברית. בזיכרון הקולקטיבי שלהן, כמו גם של החברה הכללית בעין חרוד ובהתיישבות העובדת בכללה, נצרבה המודעות שבעתות משבר, ואולי אף בהקשרים מזדמנים כאלה ואחרים, אפשר לשקול גם את שיתופן של הנשים בתחום הביטחון. ייתכן שההישג הממשי שלהן באותם הימים היה מוגבל ביותר, ונדמה שאין צורך להפליג הרבה מעבר לו בהערכת חשיבותו היחסית. בה בעת, בהתבוננות לאחור, היה מאבק הנשים בעין חרוד ב-1936 צומת היסטורי ונקודת ציון, שאליה יחזרו וימקדו נשים בהתיישבות העובדת את מבטן בימים של מאבקים אחרים וישאבו תעצומות רוח ונפש בהתמודדותן על הגשמת שאיפתן להשתתף השתתפות פעילה בהגנה על הבית הפרטי, הקולקטיבי והלאומי.

107 ינאי, פרשת דרכים (לעיל הערה 1), עמ' 326-327.

108 גלעד וצ'ולינג, פרקי יובל (לעיל הערה 1), עמ' 270.